

Nasjonalt miljøprogram 2023-2026

Nasjonale miljømål og virkemidler for
miljø- og klimaarbeidet i jordbruket

Rapport nr. 33/2022
01.09.2022

Oppdatert 03.04.2024

Nasjonalt miljøprogram 2023-2026

Rapport:

Nasjonale miljømål og virkemidler for miljø- og
klimaarbeidet i jordbruket

Avdeling: Avdeling ressurs og areal

Dato: 01.09.2022

Ansvarlig: Seksjon miljø og klima

Rapport-nr.: 33/2022

Forsidebilde: Landbruksdirektoratet/ Martina Skjellerudsveen

Forord

Jordbrukssektoren har et selvstendig ansvar for å ivareta miljøhensyn og har over lang tid hatt ulike virkemidler som skal redusere miljøbelastninger og fremme miljøgoder. Naturpanelet og klimapanelet har lagt frem rapporter som viser at vi må ta bedre vare på livsgrunnlaget vårt. Tap av natur og klimaendringer vil medføre at jordbruket må følge opp med tiltak i årene framover.

Nasjonalt miljøprogram 2023 – 2026 gir en samlet fremstilling av hvordan myndighetene legger til rette for jordbrukets oppnåelse av mål for miljø og klima. Dette inkluderer tilrettelegging på nasjonalt, regionalt og kommunalt nivå. Nasjonalt miljøprogram ble etablert i 2004 for å bidra til bedre samordning og målretting av miljøarbeid i jordbruket. Hvert fjerde år oppdateres og videreutvikles programmet (rulleres).

Virkemidlene som omtales i Nasjonalt Miljøprogram har til formål å bidra til at det blir tatt miljø- og klimahensyn i jordbruket. Virkemidler over Klima- og miljødepartementets budsjett bidrar også til å oppnå de samme målene. Innenfor rammene av politikk og virkemidler har næringsutøveren et selvstendig ansvar for å innrette drifta på en miljøvennlig måte.

Jordbrukets miljøinnsats skal bidra til å oppfylle internasjonale klima- og miljøavtaler og mål, nasjonale miljømål og mål for landbrukspolitikken. Programperioden 2023- 2026 tar utgangspunkt i Stortingsmelding [Meld. St. 11 \(2016-2017\) Endring og utvikling – En fremtidsrettet jordbruksproduksjon](#). Det er også foretatt en vurdering av miljøvirkemidlene i jordbruket i [Helhetlig gjennomgang av miljøvirkemidler i jordbrukspolitikken – rapport fra en partssammensatt arbeidsgruppe til jordbruksoppgjøret 2015](#). Flere av anbefalingene fra rapporten er innarbeidet i ulike miljøvirkemidler.

Klima- og miljøvirkemidlene er til vurdering i de årlige jordbruksforhandlingene. Siden forrige utgave av Nasjonalt miljøprogram er jord og jordhelse tatt inn som nytt miljøtema.

Et viktig innsatsområde framover vil være tiltak for å redusere klimagassutslipp fra jordbruket. I juni 2019 ble det inngått en intensjonsavtale mellom jordbruket (Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag) og regjeringen. Avtalen setter mål for reduserte klimagassutslipp og å økt opptak og lagring av karbon i jordbruket.

Oslo, 01.09.2022

Oppdatering 03.04.2024:

- Kapittel 3: Føyd til nytt mål for seterdrift under miljøtema Kulturminner og kulturmiljøer.

Innhold

Forord	2
Innhold	3
1. Bakgrunn og ramme for miljøvirkemidlene i jordbruket	4
2. Nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser	5
2.1 Internasjonale forpliktelser	5
2.1.1 FNs bærekraftsmål	5
2.1.2 Klima og luft	6
2.1.3 Naturmangfold	7
2.1.4 Vann	7
2.1.5 Jord	7
2.1.6 Plantevern	8
2.1.7 Kulturminner og kulturmiljø	8
2.2 Nasjonale miljømål	8
2.3 Miljømål i landbrukspolitikken	11
3. Mål i Nasjonalt miljøprogram 2023–2026	14
3.1 Kulturlandskap	15
3.2 Biologisk mangfold	16
3.3 Kulturminner og kulturmiljøer	16
3.4 Friluftsliv og tilgjengelighet	17
3.5 Jord og jordhelse	17
3.6 Avrenning til vann	18
3.7 Plantevern	19
3.8 Utslipp til luft	19
3.9 Økologisk jordbruk	20
4. Virkemidler	22
4.1 Juridiske virkemidler	22
4.2 Økonomiske virkemidler	25
4.2.1 Nasjonale tilskuddsordninger	26
4.2.2 Regionale tilskuddsordninger	28
4.2.3 Kommunale ordninger	30
4.3 Miljøvirkemidler i jordbruket forvaltet av Klima- og miljødepartementet (KLD)	33
Vedlegg 1 Internasjonale avtaler, direktiver og konvensjoner	35

1. Bakgrunn og ramme for miljøvirkemidlene i jordbruket

Jordbrukets samfunnsoppdrag er lønnsom og trygg matproduksjon i tråd med forbrukernes interesser, produksjon av fellesgoder og bidrag til sysselsetting og verdiskaping.

Matsikkerheten sikres gjennom nasjonal produksjon, handel og ivaretagelse av produksjonsgrunnlaget. Andre sentrale bidrag fra jordbruket er bosetting og verdiskaping over hele landet, og miljøgoder knyttet til kulturlandskap, naturmangfold og kulturarv. Samtidig er jordbruket en kilde til forurensning og kan gi negative påvirkninger på økosystemer, kulturminner, kulturmiljø, naturmangfold, luft, jord og vann. Jordbrukspolitikken skal favne slike komplekse sammenhenger.

Landbruk over hele landet med et mangfoldig landbruk, en variert bruksstruktur og geografisk produksjonsdeling er et sentralt mål i jordbrukspolitikken. Produksjonsdelingen innebærer at det er lagt til rette for korn- og grønnsaksproduksjon på de mest produktive arealene og husdyrproduksjon basert på grovfôr og beite i områder som er mindre egnet for korn- og grønnsaksproduksjon. Dette gir verdifull produksjon av fellesgoder, samtidig har vi utfordringer med gjengroing og overskudd av arealer i enkelte områder, og nedbygging, press på arealer og overskudd av husdyrgjødsel i andre områder.

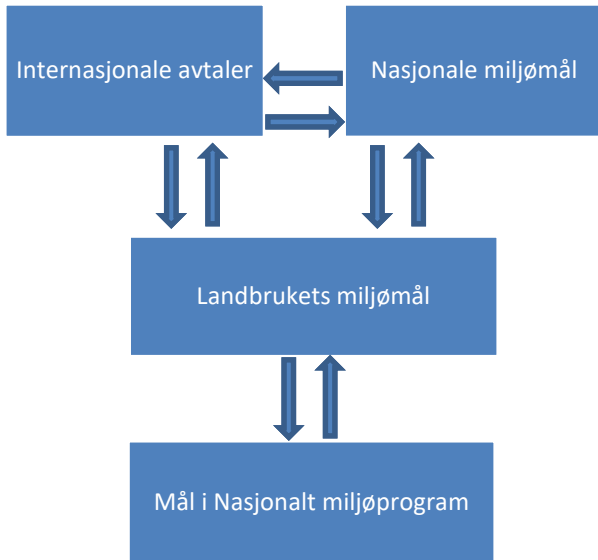
Bruksnedlegging, samt generell effektivisering av jordbruksdriften, har ført til at de minste, minst produktive og mest utilgjengelige arealene har gått ut av produksjon. Dette kan også gi utfordringer for arealer med miljøverdier som er avhengige av slått og beite for å bli ivaretatt. I mer sentrale strøk er situasjonen en annen, med press på jordbruksarealer til andre formål. Her ligger også i stor grad den mest fruktbare jorda.

En forutsetning for matproduksjon og jordbrukets bidrag til fellesgoder er lønnsom drift basert på god ressursutnyttelse. Grovfôrbasert husdyrhold og beitedrift er sentralt for å nå målet om landbruk i hele landet. Eksempelvis hentes 50 prosent av fôropptaket i saueproduksjonen i dag fra utmarka. Beitebruk ivaretar landskapsverdier, naturmangfold og kulturarv gjennom setring og utmarksbeiting.

Nasjonalt miljøprogram skal bidra til å imøtekomme noen av utfordringene, samtidig som det skal bidra til å nå de internasjonale og nasjonale klima- og miljømålene.

2. Nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser

Nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser gir føringer for de mål som landbruket setter for miljøarbeidet. Vi har miljømål på ulike nivå som vist i figuren under.

Figur 1: Oversikt over miljømål på ulike nivåer

2.1 Internasjonale forpliktelser

Internasjonale klima- og miljøavtaler forplikter jordbrukssektoren til å sikre miljøverdier og ta miljøhensyn. De mest relevante avtalene og forpliktelsene er omtalt under. For en fullstendig oversikt, se vedlegg 1.

2.1.1 FNs bærekraftsmål

I 2015 vedtok FNs medlemsland Agenda 2030 og 17 globale mål for en bærekraftig utvikling frem mot 2030. Målene gjelder for alle land og legger grunnlaget for en langsiktig og samstemt innsats. Bærekraftsmålene ser miljømessig, sosial og økonomisk utvikling i en sammenheng. Meld. St. 40 (2020–2021) Mål med mening – Norges handlingsplan for å nå bærekraftsmålene innen 2030, setter de globale målene inn i en norsk kontekst og presenterer mulige nasjonale målepunkter for måloppnåelse som norske virksomheter, organisasjoner og offentlige myndigheter kan bruke.

Målsetning for matsikkerhet og landbruk er å «Utrydde sult, oppnå matsikkerhet og bedre ernæring, og fremme bærekraftig landbruk» (Bærekraftsmål 2). Mer spesifikt omhandler målet å sikre bærekraftige systemer for matproduksjon, robuste praksiser som gir økt produktivitet og produksjon, bidrar til å opprettholde økosystemene, styrker evnen til tilpasning til klimaendringer, ekstremvær, tørke, oversvømmelser og andre katastrofer og som bedrer arealenes og jordas kvalitet. Jordbruk stiller også sentralt for å nå følgende bærekraftsmål: rent vann og gode sanitærforhold (Bærekraftsmål 6), bærekraftig forbruk og produksjon (Bærekraftsmål 12), stoppe klimaendringene (Bærekraftsmål 13), og livet på land (Bærekraftsmål 15).

I tillegg er bærekraftsmål 14 Livet under vann og bærekraftsmål 8 Anstendig arbeid og økonomisk vekst relevante for arbeidet med nasjonalt miljøprogram. Livet under vann påvirkes gjennom avrenning av næringsstoffer fra bl.a. landbruket, og anstendig arbeid og økonomiske forhold er avgjørende for bondens mulighet til å fortsette å produsere mat og miljøgoder også i fremtiden.

Innsats for å verne om og sikre verdens natur- og kulturarv er omtalt som et eget delmål under bærekraftsmål 11. Agenda 2030 fremhever at kultur og kulturarv har betydning for menneskeheten og har et stort potensial for å bidra til miljømessige, sosiale og økonomiske mål innenfor flere av de 17 bærekraftsmålene. Det internasjonale naturpanelet (IPBES) globale rapport om naturens tilstand viser at bærekraftsmålene for 2030 ikke kan nås dersom utviklingen for naturmangfold fortsetter i samme retning som nå. Det å ta vare på kulturmiljø og holde kulturlandskap i hevd kan bidra til å sikre overlevelse av naturtypene og de truede artene og som lever her.

Figur 2: Oversikt over bærekraftsmålene

2.1.2 Klima og luft

FNs klimakonvensjon (UNFCCC) utgjør rammeverket for internasjonalt klimasamarbeid. I 2015 ble det enighet mellom partene om en ny global og rettslig bindende klimaavtale, Parisavtalen. I avtalen ble landene enige om å holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under 2 °C over førindustrielt nivå og tilstrebe å begrense temperaturøkningen til 1,5 °C. For å oppnå dette setter avtalen opp et kollektivt utslippsmål. Utslipp fra jordbruket er omfattet av Norges utslippsmål for 2030 som er meldt inn til FN.

EU, Island og Norge har avtalt å samarbeide om å oppfylle sine respektive klimamål for 2030. Avtalen er tatt inn i EØS-avtalen og innebærer at Norge deltar i det klimaregelverket EU har vedtatt. EU arbeider med å forsterke sitt klimaregelverk. Norge ønsker å oppfylle sitt forsterkede klimamål om 50–55 prosent utslippsreduksjon i samarbeid med EU.

I 2021 sluttet Norge seg til det globale metan-initiativet hvor mer enn 100 land har gått sammen for å redusere de globale metanutslippene med 30 prosent innen 2030.

Gøteborgprotokollen om reduksjon av forsurening, overgjødning og bakkenært ozon, er en protokoll under FN-konvensjonen om langtransportert grenseoverskridende luftforurensning. Protokollen regulerer landenes utslipp av svoveldioksid, nitrogenoksid, ammoniakk, flyktige organiske forbindelser og svevestøv. En revidert Gøteborgprotokoll ble vedtatt i mai 2012, der landene forplikter seg til prosentvise reduksjoner i 2020 og årene fremover. Norge skal redusere utslippene av ammoniakk med åtte prosent sammenlignet med utslippene i 2005.

I 2016 vedtok EU et nytt direktiv for å begrense skadelige utslipp til luft (NEC-direktivet). Det nye direktivet er foreløpig ikke innlemmet i EØS-avtalen. Det er uklart når direktivet blir gjeldende i norsk rett og hvilke utslippsreduksjoner som vil gjelde for Norge.

2.1.3 Naturmangfold

FNs konvensjon for biologisk mangfold (CBD) har som formål å bevare det biologiske mangfoldet, sikre bærekraftig bruk av biologiske ressurser og en rimelig og rettferdig fordeling av fordelene som følger av utnyttelsen av genetiske ressurser. Partslandene er forpliktet til å utarbeide nasjonale strategier og handlingsplaner for iverksetting av konvensjonen nasjonalt. Under konvensjonen har Norge forpliktet seg til Aichi-målene, som er globale mål for å stoppe tapet av naturmangfold innen 2020. Det pågår et arbeid for å utvikle nye globale mål for biologisk mangfold for perioden etter 2020. Inntil disse er på plass er det 2020-målene som gjelder.

Den internasjonale traktaten for plantegenetiske ressurser for mat og landbruk, Plantetraktaten (2004), sikrer at plantegenetisk materiale fra genbanker over hele verden og genressurser fra planter i vill flora fortsatt er tilgjengelig for planteforedling. Traktaten sikrer også bønderes rettigheter til sine egne genressurser og at inntekter, teknologi, kunnskap og andre goder som oppstår ved bruk av genressursene blir rettferdig fordelt. Andre relevante avtaler for naturmangfold er Bonnkonvensjonen om bevaring av trekkende ville dyr (1979), Bernkonvensjonen om vern av ville europeiske planter og dyr og deres naturlige leveområder (1986).

2.1.4 Vann

Vanndirektivet (EUs rammedirektiv for vann) skal sikre beskyttelse og bærekraftig bruk av vannmiljøet, både i ferskvann, grunnvann og kystvann. I henhold til direktivet er det utarbeidet nasjonale vannforvaltningsplaner. Vannforskriften er gjennomføringen av EUs vanndirektiv i norsk regelverk. Nitratdirektivet (EUs direktiv 91/676/EEC) fastsetter bestemmelser om beskyttelse av vann mot nitratforurensning fra landbrukskilder.

2.1.5 Jord

Arbeid for sunn jord og styrking av jordas funksjoner er på dagsorden internasjonalt bl.a. gjennom biomangfoldkonvensjonen (CBD) som også favner økosystemer i jord, i forørkningskonvensjonen (UNCCD) med konseptet «land degradation neutrality», i klimasammenheng og i FNs bærekraftsmål. Bærekraftsmålene setter blant annet mål om å bedre arealenes og jordas kvalitet, jf. mål 2, utrydde sult, og å fremme bærekraftig bruk av økosystemer og reversere landforringelse, jf. mål 15, livet på land. I arbeidet med bærekraftsmålene er jordkvalitet og jordhelse viktige faktorer. Forbedring av jordens fysiske, kjemiske og biologiske funksjoner vil også ha en positiv innvirkning for øvrige bærekraftsmål. Norge sluttet seg i 2020 til initiativet «4 promille». Initiativet indikerer at en liten

økning i jordas innhold av karbon har en stor effekt på jordhelse, produksjonsevne og fjerne CO₂ fra atmosfæren.

2.1.6 Plantervern

1. juni 2015 trådte en ny forskrift om plantervernmidler i kraft i Norge (FOR-2015-05-06-455). Forskriften gjennomfører EØS-regelverk på plantervernmiddeområdet. Dette gjelder regelverk om godkjenning av plantervernmidler forordning (EF) nr. 1107/2009 og rammedirektivet 2009/128/EF for bærekraftig bruk av plantervernmidler. Rammedirektivet for bærekraftig bruk av plantervernmidler (2009) er et Europaparlaments- og rådsdirektiv som setter mål og gir tiltak for bærekraftig bruk av plantervernmidler. Det inneholder blant annet bestemmelser om etablering av nasjonale handlingsplaner med mål, tiltak og tidsfrister, opplæring og informasjonstiltak, inspeksjon av spredeutstyr, beskyttelse av vannmiljø og drikkevann, bruk i følsomme områder (f.eks. offentlige arealer) og om forholdsregler for håndtering og oppbevaring.

2.1.7 Kulturminner og kulturmiljø

Globalt samarbeid om kulturminner og kulturmiljø skjer i all hovedsak innenfor UNESCO, FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon. Avtaler på kulturmiljøområdet er blant annet:

- UNESCOs konvensjon for vern av verdens kultur- og naturarv (1972), også kalt verdensarvkonvensjonen.
- ILO- konvensjonen nr 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater (1989).
- UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven (2003).

Flere av Europarådets konvensjoner gjelder vern og forvaltning av kulturarv og landskap i Europa. Eksempler på dette er:

- Europarådets konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven (Valetta-konvensjonen 1992),
- Europarådets konvensjon om vern av Europas faste kulturminner (Granada-konvensjonen 1985)
- Europarådets landskapskonvensjon (2000).
- Europarådets konvensjon for kulturarvens verdi for samfunnet (Faro-konvensjonen 2005)

Se vedlegg for nærmere omtale av internasjonale avtaler, direktiver og konvensjoner.

2.2 Nasjonale miljømål

Klima- og miljødepartementet har hovedansvaret for regjeringens sektorovergripende klima- og miljøpolitikk. Det er etablert seks resultatområder med tilhørende nasjonale mål som skal vise helheten i klima- og miljøpolitikken og synliggjøre at klima og miljø er et ansvar for hele samfunnet. Jordbruket skal bidra til å nå mål innen naturmangfold, kulturminner og kulturmiljø, friluftsliv, forurensing og klima. Kun miljømål som relaterer direkte til jordbruket omtales her.

Figur 3: Resultatområder i den nasjonale klima- og miljøpolitikken

Naturmangfold

Stortingsmelding 14 (2015-2016) *Natur for livet – norsk handlingsplan for naturmangfold* er en oppfølging av den globale konvensjonen for biologisk mangfold, der det er vedtatt mål om å verne minst 17 prosent av land- og ferskvannsområdet og 10 prosent av kyst- og havområdene innen 2020 (Aichimål 11). Handlingsplan for naturmangfold omhandler strategier som legger til rette for oppfylging av Norges forpliktelser om å iverksette FNs konvensjon om biologisk mangfold. De tre nasjonale målene for naturmangfold er:

- Økosystemene skal ha god tilstand og levere økosystemtjenester,
- Ingen arter og naturtyper skal utryddes og utviklingen til truet og nær truede arter og naturtyper skal bedres,
- Et representativt utvalg av norsk natur skal tas vare på for kommende generasjoner

Meldingen omtaler regjeringens strategi for å sikre god tilstand i økosystemene. I første omgang skal betydningen av «god økologisk tilstand» klargjøres, basert på vitenskapelige og etterprøvbare kriterier. Videre skal mål for hvilken tilstand som skal opprettholdes eller oppnås i norske økosystemer fastsettes, med sikte på at en forvaltning basert på definerte mål for økologisk tilstand skal være på plass innen 2020. Det arbeides fremdeles (2022) med å ferdigstille kunnskapsgrunnlaget.

Arter eller naturtyper som etter naturmangfoldloven har fått status som prioritert art eller utvalgt naturtype, har egne handlingsplaner. Disse gir retningslinjer og veiledning om forvaltning, skjøtsel og andre tiltak for arten eller naturtypen. Det er i dag åtte utvalgte naturtyper og fjorten prioriterte arter etter naturmangfoldloven. Også for andre trua arter og naturtyper er det utarbeidet handlingsplaner. Det er utarbeidet en oppfølgingsplan for trua natur basert på en utredning om tiltak og virkemidler for å forbedre bevaringsstatus for 90 truede arter og 32 truede naturtyper. 23 arter og 12 naturtyper er prioritert aller høyest for oppfølging fra 2021. Det ble laget ny rødliste for arter i 2021. Sist oppdaterte rødliste for naturtyper er fra 2018.

Tverrsektoriell nasjonal strategi og tiltak mot fremmede skadelige arter (2007) beskriver mål og tiltak i jordbrukssektoren for å hindre spredning og gjøre tiltak mot slike arter. Hønsehirse, kjempespringfrø og villsvin er eksempler på arter som medfører kostnader for jordbruket og som vil ha negative konsekvenser for biologisk mangfold og oppnåelse av nasjonale miljømål. Ny tiltaksplan for bekjempelse av fremmede og skadelige organismer er etablert for perioden 2020 - 2025.

Det har lenge vært norsk politikk å bevare et utvalg av norsk natur. Nasjonalparkplanen og fylkesvise verneplaner, er eksempler på dette.

Det er utarbeidet en tiltaksplan for ville pollinerende insekter (2021-2028) som følger opp den nasjonale pollinatorstrategien fra 2018. Hovedmålet i strategien er å «Sikre levedyktige bestander av villbier og andre pollinerende insekt for å opprettholde pollinering i matproduksjon og naturlege

økosystem.» Målet i tiltaksplanen skal nås gjennom tre innsatsområder: 1) økt kunnskap 2), gode leveområder 3) formidling. Landbrukssektoren skal blant annet øke kunnskapen om praktiske løsninger og tiltak jordbruket kan benytte for å sikre gode leveområder for pollinatorer, samt fremdeles legge til rette for ivaretagelse og rett skjøtsel av leveområder for pollinatorer.

Det er utarbeidet en nasjonal strategi for restaurering av vassdrag er å oppfylle internasjonale miljømål under FNs bærekraftsmål 6 og 15, Aichi-mål 15 under konvensjonen om biologisk mangfold, Norges forpliktelser under EUs vanddirektiv og den norske vannforskriften, samt nasjonale miljømål for elver og innsjøer om at økosystemene skal ha god tilstand og levere økosystemtjenester. Målet er å restaurere minst 15 % av forringede vassdrag i Norge i perioden 2021 – 2030 og reversere den negative trenden, slik at vi i 2030 restaurerer vassdrag i en høyere takt enn vassdrag forringes. Arbeidet ledes av Miljødirektoratet og involverer Landbruksdirektoratet og flere andre berørte myndigheter. Strategiplanen skal følges opp med en handlingsplan som oppdateres årlig eller etter behov frem mot 2030 og som foreslår tiltak og fokusområder innenfor innsatsområdene, for perioden frem til 2030. Tiltak foreslått av Landbruksdirektoratet til bruk i handlingsplanen er reetablering og skjøtsel av kantvegetasjon, utbedring av vandringsveier i vassdrag og gjenåpning av rørlagte bekker og vil finansieres ved bruk av tilskuddsordningene SMIL og RMP.

Kulturminner og kulturmiljø

I 2020 kom en ny stortingsmelding om kulturmiljø, Meld. St. 16 (2019-2020). *Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Engasjement, bærekraft og mangfold.* Meldingen skal danne grunnlag for kulturmiljøpolitikken i årene fremover og gir svar på hvordan vi skal ta best vare på kulturminnene, de helhetlige kulturmiljøene og landskapene . Gjennom stortingsmeldingen blir "kulturmiljø" innført som en samlebetegnelse for "kulturminner, kulturmiljøer og landskap". Dette understreker verdien av helhet og sammenheng i forvaltningen av kulturminner. I tillegg blir tilknytningen til den øvrige klima- og miljøpolitikken tydeligere. Stortingsmeldingen peker på at landbrukssektoren representerer en bredde av samarbeid og virkemiddelbruk som er viktig for å ivareta kulturmiljøverdier. De nye nasjonale målene for kulturminner og kulturmiljø legger vekt på engasjement, bærekraft og mangfold:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.
- Et mangfold av kulturmiljø tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

Friluftsliv

Stortingsmelding om friluftsliv, Meld. St. 18 (2015–2016) *Friluftsliv — Natur som kilde til helse og livskvalitet* ble lagt frem i 2016. Det fremkommer i meldingen at regjeringen vil legge til rette for et samarbeid mellom landbruket, kommunene og frivillige organisasjoner med sikte på å videreutvikle allmennhetens mulighet for friluftsliv i jordbrukslandskapet.

- Friluftslivets posisjon skal tas vare på og utvikles videre gjennom ivaretagelse av allemannsretten, bevaring og tilrettelegging av viktige friluftslivsområder, og stimulering til økt friluftslivsaktivitet for alle
- Naturen skal i større grad brukes som læringsarena og aktivitetsområde for barn og unge

Forurensing

Det er syv nasjonale miljømål under temaet forurensning, hvorav miljømål 1 er mest relevant for landbruket:

- Forurensning skal ikke skade helse og miljø

For mye nitrogen i naturen kan føre til eutrofiering. Arealet som mottar mer nitrogen enn vegetasjonen tåler er noe redusert, men fortsatt mottar en firedel av Norge for mye nitrogen. Selv om de fleste norske vannforekomster har god tilstand er en betydelig andel påvirket av ulike former for forurensning, som tilførsler av for mye næringsstoffer, sur nedbør og annen langtransportert forurensning og utslipp av miljøgifter.

Vannforskriften setter miljømål for alt vann i Norge, og sier at alle vannforekomster skal ha god kjemisk og økologisk tilstand. innen 2027 alternativt 2033 For å oppnå dette trengs kunnskap om hvilke påvirkninger som kan forringe tilstanden, og gjennomføret må s tiltak der tilstanden avviker fra miljømålet.

Nasjonale føringer for vannforvaltning i jordbruket fra 2019 og fornyet delegasjon fra Landbruks- og matdepartementet i 2021 understreker behovet for forsterket innsats mot forurensning fra jordbruk for å oppnå vanddirektivets mål om god tilstand i alle landbrukspåvirkede vannforekomster, og behov for fastsetting av regionale krav der målet ikke nås ved hjelp av frivillige tiltak.

Bruk av kjemiske plantevernmidler kan føre til skadevirkninger på både helse og miljø. Landbruks- og matdepartementet har nå fastsatt ny Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler for perioden 2021-2025. En gjennomgang av måloppnåelse, gjennomføring av prioriterte tiltak og kunnskapshull, lå til grunn for utforming av ny plan for 2021–2025. Landbruksdirektoratet og Mattilsynet deltok i rullering av gjeldende handlingsplan for ny femårsperiode. Målene i handlingsplanen er å redusere risiko for helse og miljø ved bruk av plantevernmidler, fremme bærekraftig bruk av plantevernmidler og bruk av integrerte metoder og redusere avhengigheten av kjemiske plantevernmidler.

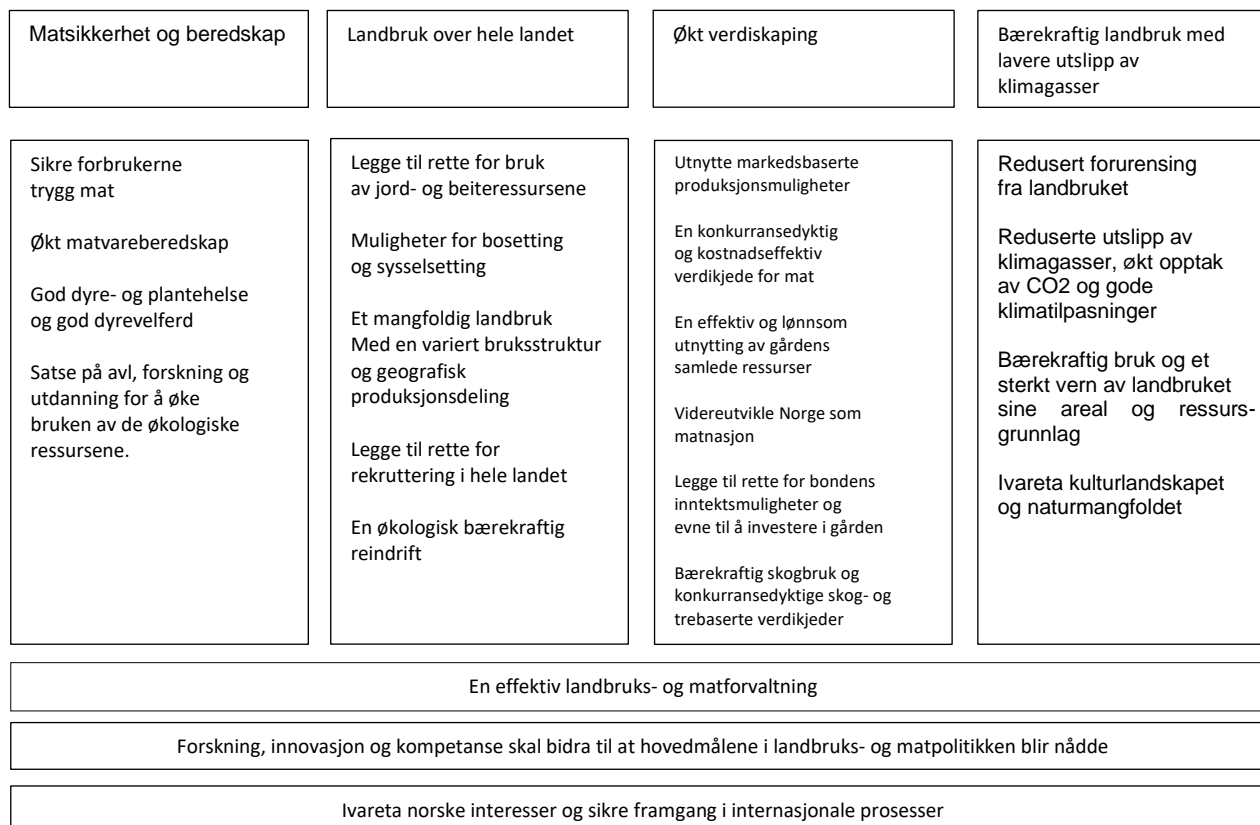
Klima

Norges målsetning under Parisavtalen er 50 til 55 prosent lavere utslipp i 2030 sammenlignet med 1990. Utslippsmålet er nedfelt i norsk lov gjennom lov om klimamål (klimaloven). Klimaloven sier også at målet er å bli et lavutslippssamfunn i 2050, tilsvarende 90–95 prosent utslippskutt i perioden 1990–2050. Gjennom deltakelse i EUs innstasfordelingsforordning har Norge som mål å kutte utslippene i ikke-kvotepiktig sektor, som bl.a. omfatter jordbruk, med 40 i perioden 2005–2030.

2.3 Miljømål i landbrukspolitikken

Jordbrukets samfunnsoppdrag er å drive lønnsom og trygg matproduksjon i tråd med forbrukernes interesser, produksjon av fellesgoder og bidrag til sysselsetting og verdiskaping. Det er et viktig landbrukspolitisk mål å sikre bærekraftig ressursforvaltning, med et sterkt vern av jordsmonnet, bevaring og vedlikehold av kulturlandskapet og sikring av det biologiske mangfoldet.

Stortingsmelding Meld. St. 11 (2016–2017) *Endring og utvikling – En fremtidsrettet jordbruksproduksjon* ble lagt fram i desember 2016. Stortingets behandling av meldingen i Innst. 251 S (2016–2017) slår fast fire overordnede mål for jordbrukspolitikken; matsikkerhet og beredskap, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk med lavere utslipp av klimagasser. Dette fremgår også av de årlige budsjettproposisjonene fra Landbruks- og matdepartementet, Prop. 1.

Figur 4: Målstruktur for landbruks- og matpolitikken i Norge

Meld. St. 11 (2016–2017) fastslår at regjeringen vil følge opp jordbruket sitt sektoransvar for miljøtiltak. På lik linje med andre sektorer skal jordbruket bidra til å nå nasjonale miljømål. Dette innebærer å ta vare på jordbrukets varierte og mangfoldige kulturlandskap med kulturverdier, naturmangfold og tilgjengelighet for allmennheten. Videre er det et mål å redusere forurensning til vassdrag, redusere utslipp av klimagasser, øke lagring av karbon og sikre gode klimatilpasninger.

Meld. St. 11 (2016–2017) viser særlig til økte ambisjoner om å redusere klimagassutslipp fra jordbruket. Meldingen fastslår at det er et behov for at jordbrukspolitikken skal legges om i en mer klimavennlig retning. I 2019 ble det inngått en intensjonsavtale mellom jordbruket og regjeringen om reduserte klimagassutslipp og økt opptak av karbon fra jordbruket for perioden 2021–2030 (Klimaavtalen for jordbruket) som fastsetter et ambisjonsnivå for reduksjoner av jordbruksrelaterte utslipp. Les mer om Klimaavtalen for jordbruket i kap. 3.8 om miljøtema Utslipp til luft.

I behandlingen av jordbruksmeldingen (Meld. St. 11 (2016–2017)) i Næringskomiteen ble det blant annet pekt på at klimatiltak er en del av de nasjonale målene for jordbrukspolitikken og at «arbeidet med å redusere klimagassutslipp fra norsk matproduksjon må prioriteres samtidig som målet om økt matproduksjon med intensjon om økt selvforsyning ivaretas». Videre understreker komiteen at «tiltak med sikte på å redusere klimagassutslipp fra jordbruket skal være kunnskapsbaserte, og at effektene må kunne måles med relativt sikre metoder. Komiteen mener at landbruket skal bidra med sin del for å redusere klimagassutslipp, men understreker at det er komplekse sammenhenger knyttet til biologiske prosesser. Distriktpolitiske og landbrukspolitiske målsetninger skal ivaretas.

Tilpasning av norsk jordbruk til et klima i endring omtales også i Meld. St. 11. (2016–2017). Tilpasning til klimaendringene er avgjørende for å forebygge og begrense skadene fra både ekstremvær og mer gradvise endringer, og er samtidig en forutsetning for å kunne utnytte muligheter som følger av et endret klima. Tap av jord og næringsressurser gjennom erosjon og avrenning krever bruk av forebyggende tiltak. Jordbrukets miljøvirkemidler bidrar til gjennomføring av slike tiltak.

I jordbruksoppgjøret for 2022, jf. prop. 130 S (2021-2022) og påfølgende behandling i Stortinget, påpekes det at satsinger og tiltak i jordbruksavtalen skal bidra til å oppnå bærekraftsmålene. Regjeringen viste til den geopolitiske situasjonen og til at løsninger for matproduksjon og matsikkerhet derfor er viktig, samtidig som man også må styrke klima- og miljøarbeidet. I jordbruksavtalen er partene enige om å øke de målrettede klima- og miljøordningene betydelig. Det ble prioritert satsinger på vannmiljøtiltak som en oppfølging av tiltaksplan for Oslofjorden, og på kulturlandskap og utmarksbeite, jf. Jordbruksoppgjøret for 2022 (prop. 120 S (2021-2022)) Midler til kunnskapsutvikling ble også prioritert for å skaffe bedre forståelse av de påvirkninger og forbedringer jordbruket står for.

3. Mål i Nasjonalt miljøprogram 2023–2026

Jordbrukssektoren har et selvstendig ansvar for å ivareta miljøhensyn og har ulike virkemidler som skal redusere miljøbelastninger og fremme miljøgoder. Internasjonale forpliktelser og nasjonale miljømål legger rammene for Nasjonalt miljøprogram 2023-2026.

I tråd med proposisjon 200 S (2020-2021) Jordbruksoppgjøret 2021, er det inkludert et nytt miljøtema (jord og jordhelse) i Nasjonalt miljøprogram 2023 – 2026, som dermed er inndelt i ni miljøfaglige tema der jordbruket har et sektoransvar.

For hvert tema er det utformet mål som viser til en ønsket tilstand eller utvikling. Målene søkes nådd gjennom ulike økonomiske og juridiske virkemidler som er omtalt i kapittel 4. Kapitlene under tar nærmere for seg hvert miljøtema med tilknyttede miljømål og utfordringer. Tiltak for ett miljømål vil ofte ha effekt på flere.

Tabellen under gir en sammenstilling av de miljøfaglige temaene og mål i Nasjonalt miljøprogram.

Miljøtema	Mål i Nasjonalt miljøprogram
Kulturlandskap	Ta vare på og utvikle jordbrukets kulturlandskap
	Ta vare på variasjonen i jordbrukets verdifulle kulturlandskap
Biologisk mangfold	Ta vare på og skjøtte biologisk verdifulle arealer i jordbruket
	Bedre status for truede arter i jordbruket
	Øke bruk og vern av jordbrukets genetiske ressurser
Kulturminner og kulturmiljøer	Bedre tilstanden for kulturminner og kulturmiljø i jordbruket
	Seterdrift med melkeproduksjon skal fortsatt være et viktig bidrag i norsk bærekraftig jordbruk
Tilgjengelighet og friluftslivsverdier	Bedre allmennhetens tilgang til jordbrukslandskapet
Jord og jordhelse	Jordbruksjord skal få forbedret jordhelse
	Redusere tap av jord i form av partikler og organiske materiale i jord
	Øke moldinnholdet og lagre karbon
Avrenning til vann	Ingen vannforekomster i jordbruksdominerte områder skal få dårligere tilstand
	Bedre tilstanden for de mest utsatte vannforekomstene i jordbruksdominerte områder

Plantevern	Redusere helse og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler i jordbruket
Utslipp til luft	Redusere utslipp av ammoniakk fra jordbruket
	Redusere utslipp av klimagasser fra jordbruket
Økologisk jordbruk	Stimulere til økologisk produksjon i tråd med etterspørselen i markedet

Figur 5: Miljøfaglig tema og mål i Nasjonalt miljøprogram

3.1 Kulturlandskap

Mål:

- Ta vare på og utvikle jordbrukets kulturlandskap
- Ta vare på variasjonen i jordbrukets verdifulle kulturlandskap

Jordbrukets kulturlandskap er et resultat av mange generasjoners bosetting og ressursutnytting. I innmark og utmark finnes en mosaikk av åker og eng, beitemark, tun, gjerder og andre typer natur- og kulturmiljøelementer. Jordbrukets kulturlandskap er et fellesgode og viktig for menneskers identitet og tilknytning. Kulturlandskapet gir en ramme for satsing på kultur, lokal mat, friluftsliv, bosetting og turisme, og er leveområde for mange plante- og dyrearter. Ulike naturgitte forhold har gitt stor variasjon i produksjonsmåter og ressursutnyttelse i ulike deler av landet, med forskjellig særpregede kulturlandskap. Verdiane i jordbrukets kulturlandskap er avhengig av fortsatt bruk, skjøtsel og vedlikehold for å opprettholdes. Jordbrukslandskapet er i stadig forandring. Endringer er kan bl.a. være knyttet til:

- tap av natur
- klimaendringer
- arealendringer
- gjengroing av verdifull kulturmark
- forfall av bygninger i gards- og setermiljø
- press fra by- og tettstedsvekst
- effektivisering og intensivering av driften

Det er sentralt å finne løsninger som både kan bidra til å beholde et åpent og levende jordbrukslandskap generelt og til å ivareta de spesielt verdifulle områdene (og elementene) i kulturlandskapet. I Nasjonalt miljøprogram er det derfor to mål innenfor miljøtema Kulturlandskap, ett mål for å ivareta jordbrukets kulturlandskap generelt og ett mål for å ivareta de mere verdifulle arealene i jordbrukets kulturlandskap. Verdifulle kulturlandskap kan være områder med en særegen karakter og langvarig kontinuitet i jordbruksdrift, for eksempel verneområder, setervoller, Utvalgte kulturlandskap i jordbruket eller Verdensarvområder.

I nasjonalt miljøprogram brukes begrepet *Kulturlandskap* både om et sentralt og overordnet miljøtema, og som en egen tiltakskategori innenfor flere tilskuddsordninger.

3.2 Biologisk mangfold

Mål:

- Ta vare på og skjøtte biologisk verdifulle arealer i jordbruket
- Bedre status for truede arter i jordbruket
- Øke bruk og vern av jordbrukets genetiske ressurser.

Temaet biologisk mangfold omfatter her genetisk mangfold, artsmangfold og naturtypemangfold knyttet til jordbrukslandskapet. Ulike driftsformer og bruk av arealer i jordbruket har gjennom århundrer skapt et mangfold av naturtyper og leveområder for arter. Flere trua arter og naturtyper i kulturlandskapet er særlig avhengige av for eksempel driftsformer som slått og beite. Disse driftsformene er også ressurskrevende.

En utfordring for å nå målene for biologisk mangfold er å videreføre jordbruksdrift som ivaretar arealer med et rikt biologisk mangfold. For å nå målene har Nasjonalt miljøprogram ulike nasjonale, regionale og lokale miljøtilskudd. I de fleste tilfeller er tiltakene ikke rettet direkte mot arter, men blir gitt for en type tilrettelegging eller skjøtsel av arealer som er forventet å ha en positiv effekt for arter som hører til arealene.

Gjennom sortsutvikling og avl er det utviklet et rikt genetisk mangfold av husdyr, mat og fôrvekster. Et mangfold av arter er viktig for å kunne avle frem gode egenskaper, være motstandsdyktig mot nye sykdommer og robust i møte med klimaendringene. Husdyrraser og plantesorter som ikke lenger brukes i jordbruksproduksjon, og dermed ikke i videre avl, står i fare for å gå tapt over tid. Det er et mål å ivareta genetiske ressurser gjennom aktiv bruk og vern, slik at genressursene og kunnskapen om dem er tilgjengelige.

3.3 Kulturminner og kulturmiljøer

Mål:

- Bedre tilstanden til kulturminner og kulturmiljøer i jordbruket
- Seterdrift med melkeproduksjon, med tilhørende miljøverdier og mattradisjoner, skal fortsatt være et viktig bidrag i norsk bærekraftig jordbruk

Kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på. Jordbrukets kulturlandskap inneholder et stort mangfold av kulturminner og kulturmiljøer, fra gravhauger og rydningsrøyser til bygninger, ferdselsveier og steingjerder.

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter som det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng, som et gårdstun eller en setergrend.

Mange av jordbrukets kulturminner er avhengig av løpende vedlikehold og forvaltning. Utviklingen med større gårdsbruk og endringer i driftsmetoder gjør at arealer blir drevet med større maskinelt utstyr og at gamle bygninger ikke lenger er i bruk. Drift og skjøtsel som tar vare på og bruker

marginale arealer og ulike bygninger, er blitt mindre vanlig. Å stimulere til fortsatt drift er viktig for å ta vare på kulturminner og kulturmiljøer.

Bygningsmiljøene i landbruket er omfattende og varierte. De inneholder hus for ulik bruk, fra ulike tidsperioder og med ulik regional byggeskikk. Bortimot halvparten av landets fredete bygninger ligger på landbrukseiendommer og hvert fjerde til femte hus på gårdene er mer enn hundre år gammelt. Dette er en verdifull del av kulturarven vår. Bygningsmiljøer fra nyere tid er også viktige biter i det norske landbrukets kulturhistorie.

I Nasjonalt miljøprogram er seterdrift kategorisert under miljøtemaet kulturminner og kulturmiljøer, men seterdrift kan også ha stor betydning for andre miljøtema, eksempelvis kulturlandskap, biologisk mangfold og friluftsliv. I jordbruksavtalen 2023 ((Prop. 121 S (2022—2023)) ble det satt nytt mål for seterdrifta i Norge, som er gjengitt i punktlista over. Seterdrift sørger for betydelige fellesgoder til samfunnet ved at den skaper og opprettholder spesielle natur- og kulturmiljø- og landskapsverdier. Langvarig og variert tradisjonell bruk har gitt rom for helhetlige og sammensatte landskaper med et særegent og stort biologisk mangfold. Bygningsmiljøene og en rekke andre fysiske kulturminner i landskapet på og omkring setrene vitner også om bruken av utmark, skog og fjell. Steingjerder, rydningsrøyser, seterveier og andre ferdselsminner er synlige spor knyttet til bruk og ferdsel av folk og husdyr i seterlandskapet. Den immaterielle kulturarven knyttet til setrene favner erfaringsbasert og handlingsbåren kunnskap nært knyttet til arbeidsoppgavene, folketro, musikk og mange andre kulturelle uttrykk.

Kulturminnene og kulturmiljøene vi sikrer for ettertida, er viktige kilder til kunnskap og opplevelser, for utviklingen av lokalsamfunn og for verdiskaping i samfunnet. Landbruket er en viktig kulturbærer gjennom videreføring av kunnskap.

Landbruket som sektor har et ansvar for å vedlikeholde og bevare de kulturminnene og kulturmiljøene som finnes i jordbrukets kulturlandskap. De nasjonale, regionale og kommunale tilskuddsordningene skal bidra til å forvalte og skjøtte kulturminnene og kulturmiljøet i jordbrukets kulturlandskap. Et godt samarbeid mellom kulturmiljøsektoren og landbrukssektoren er avgjørende for å bevare kulturminner og kulturmiljøer i jordbruket.

3.4 Friluftsliv og tilgjengelighet

Mål:

- Bedre allmennhetens tilgang til jordbrukslandskapet

En stor del av det dyrkede arealet i Norge ligger i umiddelbar nærhet til byer og tettsteder. Jordbrukslandskap utgjør også de nærmeste arealene for mange i spredtbygde strøk. Åker, eng og kulturbeite er dermed nærmiljøet for mange. Helheten av kultur- og naturverdier i jordbrukets kulturlandskap er viktig for friluftsliv, som opplevelsesressurs og som læringsarena.

Det er et mål i Nasjonalt miljøprogram å videreutvikle allmennhetens mulighet til friluftsliv i jordbrukslandskap. Dette er primært fulgt opp med regionale miljøtilskudd som gis for å vedlikeholde og holde stier på innmark åpne. Lokale miljøtilskudd kan bli gitt for å etablere stier, skilting mm.

3.5 Jord og jordhelse

Mål:

- Jordbruksjord skal få forbedret jordhelse
- Redusere tap av jord i form av partikler og organisk materiale
- Øke moldinnholdet og lagre karbon

Nasjonalt program for jordhelse og ble ferdigstilt i 2020. Utredningen for programmet anslår at det i Norge i gjennomsnitt er tapt ca. 85 kg karbon per dekar per år de siste 70 årene.

Truslene mot matjorda og god jordkvalitet får nå økt oppmerksomhet. I tillegg til å svekke matjordas produksjonsevne, fører svekket jordkvalitet/jordhelse til økt avrenning av næringsstoffer, tap av biologisk mangfold og til CO₂-utslipp. Tap av organisk materiale har negativ effekt på matjordas evne til å holde på vann og næringsstoffer. Jordpakking som resultat av tyngre maskiner har også en negativ effekt på jordas dreneringsevne og gassutveksling, og reduserer derfor produksjonspotensialet. I Jordbruksavtalen 2021 ble det bestemt at jord og jordhelse skal inn som eget miljøtema i Nasjonalt Miljøprogram.

Tiltak som reduserer videre tap, bygger opp moldinnhold og gir økt mangfold i jordbiologien forventes å ha en positiv effekt på jordas motstandsdyktighet mot kraftig nedbør og tørke, og jordas evne til å lagre karbon. Tiltakene vil derfor også være effektive mot avrenning av næringsstoffer til vassdrag og redusere utslipp av klimagasser i form av lystgass.

3.6 Avrenning til vann

Mål

- Ingen vannforekomster i jordbruksdominerte områder skal få dårligere tilstand
- Bedre tilstanden for de mest utsatte vannforekomstene i jordbruksdominerte områder

Jordbruk er et åpent system og det vil alltid innebære risiko for uønsket tap av jord og næringsstoffer til omgivelsene. Tilførsler av jord, næringsstoffer og plantevernmidler kan gi dårligere tilstand i vann og vassdrag, både i ferskvann og langs kysten.

Avrenning fra jordbruket kan både være avgrensede enkeltutslipp (punktutslipp) og avrenning fra arealer. Punktutslipp kan blant annet komme fra lagre av gjødsel og silosaft, og har vært en vesentlig kilde til utslipp. I dag er arealavrenning fra jorder og grøfter den største negative påvirkningsfaktoren på vannmiljø fra jordbruket.

Overvåkning i jordbrukspåvirkede områder (JOVA-programmet¹) viser at tilførsler av fosfor til vann er høyest i områder der det dyrkes grønnsaker og brukes mye husdyrgjødsel. I felt med intensiv kornproduksjon og husdyrhold er det store fosfortap på grunn av erosjon og nedbør/avrenning. Nitrogentapet er størst fra grønnsaksarealer. Klimaendringer, med endringer i nedbørsmønstre, har også innvirkning på avrenning og erosjon. Tidligere virkningsfulle tiltak mot avrenning fra jordbruket kan få redusert effekt som følge av dette.

Gjennom EUs Vanddirektiv og vannforskriften er Norge forpliktet til å oppnå god økologisk tilstand i vann, innsjøer, vassdrag og kyst innen 2027, med mindre noen vannforekomster har fått utsatt frist for å nå målet (2033). I tillegg skal alle vannforekomster beskyttes mot forringelse. Vannforvaltningsplaner for ny planperiode 2022-2027 ble utarbeidet i 2022 av vannregioner og sendt

¹ [Program for jord- og vannovervåking i landbruket \(JOVA\) - Nibio](#)

til fylkestingene for politisk behandling og vedtakelse. Godkjente regionale vannforvaltningsplaner skal legges til grunn for regionale organers virksomhet og for kommunal og statlig planlegging og virksomhet i vannregionen.

Nasjonalt miljøprogram har to mål for avrenning, formulert i tråd med målene i EU sitt vanndirektiv og vannforskriften. Det første målet er generelt og innebærer at tilstanden i vannforekomster i jordbruksdominerte områder ikke skal bli dårligere. Det andre målet er rettet mot vannforekomster i jordbruksdominerte områder som er særlig utsatte og forurensede, der tilstanden skal forbedres.

Målene krever betydelig innsats fra jordbruket. Under Nasjonalt miljøprogram er det flere virkemidler som følger opp dette.

3.7 Plantevern

Mål:

- Redusere helse- og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler i jordbruket

Kjemiske plantevernmidler er viktig for å kontrollere skadegjørere, samtidig som slike midler kan ha uønskede effekter på helse og miljø. Kjemiske plantevernmidler skal i størst mulig grad forsvinne fra det biologiske systemet etter at de har hatt sin tilsiktede virkning, og ikke finnes igjen i mengder av betydning i jord, grunnvann eller overflatevann.

Bruk av plantevernmidler varierer mye mellom år blant annet som følge av variasjoner i værforhold og variasjoner i hvor stort areal det er av ulike vekster. Omsetning av plantevernmidler var lavere i perioden 2015-2020 enn i 1996/1997². Fra 2020 til 2021 økte omsetningen til å være 20 % høyere i 2021 enn i 1996/1997 grunnet en sterk økning i bruk av glyfosatpreparater³. Beregnet helserisiko for plantevernmiddelbrukere og beregnet miljørisiko var lavere i perioden 2015-2021 enn i 1996/1997, til tross for en økning på henholdsvis 17 % og 8 % fra 2020 til 2021^{1,2}. Det er fortsatt et mål å redusere helse- og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler ytterligere.

Nasjonalt miljøprogram følger opp målet både gjennom å tildele midler til prosjekter som følger opp Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler for perioden 2021-2025¹ (inklusive prosjekter om pollinatorer og plantevernmidler som en del av oppfølging av tiltaksplan for pollinerende insekter), og gjennom regionale og lokale virkemidler. Det blir blant annet gitt regionale tilskudd til foretak som fjerner ugras uten bruk av kjemiske plantevernmidler.

3.8 Utslipp til luft

Mål:

- Redusere utslipp av ammoniakk fra jordbruket
- Redusere utslipp av klimagasser fra jordbruket

² Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler (2021-2025). Tilgjengelig her:

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/handlingsplan-for-barekraftig-bruk-av-plantevernmidler-2021-2025/id2870743/>

³ Mattilsynet (2021). Årsrapport 2021.

Ammoniakk (NH_3) er en gass som forårsaker problemer med hhv. overskudd av næringsstoffer i naturen, helseskadelige partikler og miljøskadelig forsurening. NH_3 er ikke en drivhusgass, men ammoniakk kan inngå i prosesser som vil kunne danne klimagassen lystgass (N_2O). Nitrogengjødsling er en viktig kilde til ammoniakktutslipp. En stor andel av de nasjonale utslippene stammer fra husdyrgjødsel.

Jordbruksproduksjon gir opphav til utslipp av klimagasser. I verdikjeden fra jord til bord er det utslipp fra biologiske prosesser på gården som utgjør den største andelen. Metan (CH_4) dannes som et naturlig biprodukt av mikrobiell omsetning i husdyrfordøyelsen og i husdyrgjødsel. Lystgass (N_2O) produseres av bakterier i jord og gjødsel. Bonden forvalter dessuten karbonlager i jord og skog som kan bidra til enten utslipp av CO_2 , eller opptak og lagring, avhengig av driftsmåte og lokale forhold ved jord og klima. I tillegg til de biologiske utslippene gir bruk av fossilt drivstoff til oppvarming og maskiner utslipp av karbondioksid (CO_2) fra jordbruksdrifta.

Målene fastsatt i Parisavtalen fra 2015 er overordna for alt arbeid med klimagassreduksjoner, også i det norske jordbruket. Forventningene til jordbruket er konkretisert gjennom en intensjonsavtale mellom jordbruksnæringa, representert ved Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag, og staten. Avtalen setter mål om et samlet kutt i utslipp og økning i opptak på totalt 5 mill. tonn CO_2 -ekvivalenter over perioden 2021–2030, sammenlignet med en referansebane for utslipp i perioden.

I Meld. St. 13 (2020-2021) Klimaplan for 2021–2030, heter det at Klimaavtalen skal ligge til grunn for klimaarbeidet i jordbruket. Klimaplanen legger opp til samarbeid mellom myndigheter og næring.

3.9 Økologisk jordbruk

Mål:

- Stimulere til økologisk produksjon i tråd med etterspørselen i markedet

Økologisk jordbruk setter ekstra krav til miljøhensyn og dyrevelferd. Kunnskap og erfaringer fra økologiske driftsformer er et viktig grunnlag for videreutvikling av økologisk produksjon, men kan også overføres til konvensjonelt jordbruk og bidra til at norsk jordbruk blir mer miljøvennlig og bærekraftig. Utviklingen i produksjon og forbruk av økologisk mat henger tett sammen, og det er ønskelig at det er en balanse mellom produksjon og forbruk av økologisk mat.

Arbeidet med utvikling av økologisk jordbruksproduksjon bygger på [Nasjonal strategi for økologisk jordbruk](#) fra 2018. Strategien skal midtveis- evalueres i 2023. Målet er å stimulere til at norsk økologisk produksjon dekker en så stor andel som mulig av etterspørselen etter økologisk mat. Økologiprogram 2019-2030 er etablert for å følge opp strategien. Programmet tar utgangspunkt i prioriterte utfordringer i ulike deler av verdikjeden og skal bidra til en målrettet og effektiv bruk av virkemidler over Jordbruksavtalen. Dialogforum for sentrale aktører innenfor økologisk produksjon, foredling, omsetning og forbruk skal bidra til mer samordnet innsats mellom ulike aktører og organisasjoner som jobber med økologisk mat i ulike deler av verdikjeden for å nå strategiens mål. Strategien vektlegger også innsats rettet inn mot kunnskap og kompetanse, tilrettelegging for økologisk produksjon, samt utvikling av en effektiv verdikjede. Mål i Nasjonalt miljøprogram følger mål i strategien.

4. Virkemidler

For å ivareta jordbrukets sektoransvar for miljø finnes både juridiske og økonomiske virkemidler. I tillegg pågår kontinuerlig arbeid med å utvikle og ta i bruk kunnskap om miljøvennlig drift. Sektorovergripende regelverk og tilskudd med betydning for jordbruket forvaltes i tillegg av Klima- og miljødepartementet (KLD).

Sentrale miljøkrav for å ivareta biologisk mangfold og kulturmiljø, godt vannmiljø og trygg mat, er videreført gjennom eget regelverk. Disse kravene utgjør et fundament også for Nasjonalt miljøprogram. Utover slikt generelt regelverk stilles det også miljøkrav for å motta tilskudd uavkortet i jordbruket, som for eksempel å ivareta vegetasjonssoner mot vann, unngå inngrep i kulturlandskapet, dokumentere bruken av plantevernmidler og ha en godkjent gjødslingsplan.

Gjennomgang av miljøvirkemidlene i 2015 pekte på at miljøutfordringene i jordbruket er sammensatt og at virkemidlene ikke fungerer isolert, men i sammenheng ved at de bygger på, utfyller og balanserer hverandre. Virkemidlene søker derfor hver for seg og i sammenheng å oppnå en helhetlig miljøinnsats.

4.1 Juridiske virkemidler

Lovverk som omhandler jordbruk og miljøansvaret kan grovt deles i to grupper; sektorovergripende, generelle regler og spesielle regler for landbruket. Til de sektorovergripende reglene hører plan- og bygningsloven, naturmangfoldloven, forurensningsloven og kulturminneloven. Til de spesielle reglene for landbruk hører bl.a. matloven og jordloven. Det er særlig jordloven som hjemler en rekke forskrifter som regulerer jordbruk og miljø. Til praktisk etterlevelse av lovverket er Kvalitetssystem i landbruket (KSL) utviklet for å hjelpe med dette.

Jordloven har blant annet som formål at forvaltning av arealressursene skal være miljøforsvarlig og ta hensyn til vern om jordsmonnet som produksjonsfaktor og ta vare på areal og kulturlandskap som grunnlag for liv, helse og trivsel for mennesker, dyr og planter. Jordloven er et viktig virkemiddel for å ivareta landbrukets sektoransvar for miljøet og kulturlandskapet i jordbruket.

Jordloven hjemler en rekke forskrifter som regulerer jordbruk og miljø, herunder forskrifter om produksjons- og avløsertilskudd og forskrift om regionale miljøtilskudd i jordbruket, som har mål om å sikre miljøforsvarlig drift av jordbruksareal. Iht. jordloven § 11 kan departementet fastsette forskrifter for å sikre miljøforsvarlig drift. Statsforvalteren har fått delegert slik myndighet til å fastsette regionale krav til bestemte jordarbeidingsrutiner eller tiltak for jord på landbrukseiendommer nær sårbare vannområder, jf. delegering datert 21.12.2020 (nr. 3048) - forskrift om produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket fra LMD.

Forskrift om produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket. Forskriften regulerer at tilskuddet kan avkortes ved manglende plantevernjournal og/eller gjødslingsplan, eller dersom det foretas inngrep som forringer kulturlandskap og/eller dersom foretaket ikke har en vegetasjonssone mot vassdrag på to meter.

Forskrift om nydyrking. Formålet med nydyrkingsforskriften er å sikre at nydyrking skjer på en måte som tar hensyn til natur- og kulturlandskap, herunder hensynet til biologisk mangfold, kulturminner og landskapsbildet, samtidig som det skal legges vekt på å sikre driftsmessig gode løsninger.

Forskrift om plantevernmidler gjelder godkjenning, omsetning og bruk av plantevernmidler, aktive stoffer inkludert mikroorganismer og andre innholdsstoffer i plantevernmidler. Forskriften har blant annet bestemmelser om autorisasjonsbevis, funksjonstest av spredeutstyr, spredning, oppbevaring og integrert plantevern. Forskriften setter forbud mot å spre plantevernmidler i kantsoner mot vann og vassdrag, i kantsoner i og rundt innmark og på åkerholmer. Tillatelse kan gis dersom det er et ledd i skjøtselen av kulturlandskapet. Ved bruk av plantevernmidler skal det foreligge plantevernjournal som omfatter sprøytejournal, journal om beskyttelse av vannmiljø og journal om integrert plantevern. Foretak som ikke har tilfredsstillende journal, skal få avkorting i produksjonstilskudd og regionalt miljøtilskudd.

Økologiforskriften regulerer hva som skal til for å kunne produsere og omsette produkter som økologiske. Regelverket er en del av EØS-avtalen, er fastsatt som forordninger, og har flere unntaksmuligheter og overgangsordninger. Utover fleksibiliteten som er nedfelt i regelverket er det imidlertid ikke rom for nasjonale tilpasninger. Nytt økologiregelverk gjelder i EU fra 1.1.2022. Regelverket må tas inn i EØS-avtalen før det blir gjeldende i Norge, og det vil derfor naturlig bli noe forsinkelse i forhold til i EU. En sammenfatning av regelverket finnes i tre veiledere som er utarbeidet av Mattilsynet og Debio i samarbeid, én for landbruk, én for foredling, import og omsetning og en for akvakultur. Mattilsynet er tilsynsmyndighet etter Økologiforskriften, og har delegert myndighet til Debio til å føre tilsyn og fatte enkeltvedtak etter Økologiforskriften.

Forskrift om gjødselvarer mv. av organisk opphav har til formål å sikre tilfredsstillende kvalitet på produkter som omfattes av forskriften, forebygge forurensingsmessige, helsemessige og hygieniske ulemper ved tilvirkning, lagring og bruk av gjødselvarer, mv. av organisk opphav og legge til rette for at disse produkter kan utnyttes som en ressurs. Forskriften skal også bidra til en miljøforsvarlig forvaltning av jordsmonnet og ivareta hensynet til biologisk mangfold. Forskriften er under revidering. Et forslag til nytt gjødselregelverk, ble oversendt Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet 15.03.2018. Det er foreslått at gjeldende forskrift erstattes av to forskrifter, en «gjødselvereforskrift og en «gjødslebruksforskrift». Forskriftsforslagene skal på høring før fastsettelse.

Forskrift om gjødslingsplanlegging har som formål å gi grunnlag for kvalitetsmessig god avling, begrense avrenning til vassdrag og tap til luft av næringsstoffer fra jordbruksarealer. Gjødslingsplanlegging skal sikre en ressursmessig riktig utnytting av næringsstoffer i jordsmonnet og fra ulike type gjødsel. En gjødslingsplan skal utarbeides før hver vekstsesong og omfatte alt jordbruksareal som jordbruksforetaket disponerer. Gjødslinga skal oppgis per skifte og avpasses etter næringstilstanden i jorda og vekstenes behov. Jordprøver skal i hovedsak tas hvert 4.-8. år. Foretak som ikke har tilfredsstillende gjødslingsplan, skal få avkorting i produksjonstilskudd og regionalt miljøtilskudd. Kontroll utføres av lokale landbruksmyndigheter. Gjødslingsplan følges også opp gjennom Kvalitetssystem i Landbruket (KSL).

Naturmangfoldloven (KLD) har som formål å ta vare på naturmangfold gjennom bærekraftig bruk og vern. Loven gjelder for all natur og omfatter alle tiltak og aktiviteter som berører naturmangfoldet. Naturmangfoldloven (NML) har betydning der natur berøres, både for landbruksforvaltningen og utøverne i næringen. Loven inneholder en rekke bestemmelser om bærekraftig bruk og vern som er viktige i arbeidet med en bærekraftig forvaltning av landbrukets ressursgrunnlag. I §§ 7 - 12 fremgår blant annet prinsipper for offentlig beslutningstaking ved utøving av offentlig myndighet som berører naturmangfoldet. Dette gjelder både ved utforming av forskrifter og enkeltvedtak, herunder beslutninger om tildeling av tilskudd. Prinsippene er knyttet til krav til kunnskapsgrunnlaget (§ 8), føre-var-prinsippet (§ 9), økosystemtilnærming og samlet belastning på naturmangfoldet (§ 10),

kostnadsansvar ved miljøforringelse (§ 11) og miljøforsvarlige teknikker og driftsmetoder (§ 12). §§ 8-12 er ikke selvstendige vedtakshjemler, men retningslinjer ved vurdering og vektlegging etter andre lover, for eksempel jordloven. Veileder fra Klima og miljøverndepartementet (januar 2012) gir nærmere anvisning om bruk av disse bestemmelsene. Aktsomhetsplikten i NML § 6 pålegger enhver å opptrå aktsomt og gjøre det som er rimelig for å unngå skade på naturmangfoldet. Dersom en aktivitet utføres i henhold til en tillatelse fra offentlig myndighet, anses aktsomhetsplikten oppfylt.

Kulturminneloven (KLD) sikrer vern av et representativt utvalg av verdifulle kulturminner og kulturmiljøer. I formålet heter det blant annet at kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et mål å ta vare på mangfoldet av kultminner og kulturmiljø som grunnlag for kunnskap, opplevelse og som bruksressurser. Botaniske, zoologiske og geologiske forekomster med kulturhistorisk verdi er også kulturminner i seg selv, eller kan inngå i et kulturminne eller kulturmiljø.

Kulturminner fra inntil år 1537, bygninger fra før år 1650 og samiske kulturminner fra før år 1917 er automatisk fredet, og er beskyttet mot inngrep og skjemming. Dette inkluderer en sikringszone på minst 5 meter. Kulturminner (oftest bygninger), område rundt fredete kulturminner og kulturmiljøer fra nyere tid (etter 1537) kan vedtaksfredes. For bygninger og anlegg oppført før 1850 har kommunene varslingsplikt til regional kulturmiljøforvaltning når de mottar søknad om rivning eller vesentlig endring. Ved mangel på vedlikehold av fredet byggverk, kan eier/bruker pålegges å gjennomføre tiltak. Ved område- og kulturmiljøfredninger kan det gjennomføres skjøtsel som anses nødvendig av hensyn til formålet med fredningen.

Regjeringen har i stortingmeldingen om kulturmiljø, Meld. St. 16 (2019-2020) bestemt at det skal utarbeides en ny kulturmiljølov som skal erstatte dagens kulturminnelov fra 1978.

Friluftsløven (KLD) har til formål å verne friluftslivets naturgrunnlag og sikre allmennhetens rett til ferdsel, opphold mv. i naturen. Friluftsløven lovfester allemannsretten, definerer innmark og utmark og regulerer forholdet mellom grunneier og allmennheten, inkludert ferdsel.

Vannressursloven (OED) lovfester å opprettholde et «naturlig vegetasjonsbelte som motvirker avrenning og gir levested for planter og dyr» langs vassdrag. Det foreligger en oppdatert veileder fra 2021 for bruk av hjemmelen. Bestemmelsen utfylles av ovennevnte krav etter forskrift om produksjonstilskudd, om å etterlate en vegetasjonszone på 2 meter selv om det ikke er noe naturlig vegetasjonsbelte å opprettholde

Vannforskriften (KLD) gir rammer for fastsettelse av miljømål som skal sikre en mest mulig helhetlig beskyttelse og bærekraftig bruk av vannforekomstene. Forskriften skal sikre at det utarbeides og vedtas regionale forvaltningsplaner med tilhørende tiltaksprogrammer med sikte på å oppfylle miljømålene, og sørge for at det fremskaffes nødvendig kunnskapsgrunnlag for dette arbeidet

Formålet er å beskytte – og om nødvendig forbedre – miljøtilstanden i alle elver, innsjøer, grunnvann og kystnære områder slik at de opprettholder eller oppnår «god økologisk tilstand» eller «godt økologisk potensial» etter gitte kriterier. Forvaltningsplaner og tilhørende tiltaksprogram skal synliggjøre behov for tiltak i de ulike sektorer, herunder jordbruk.

Forurensningsloven (KLD) har til formål å verne det ytre miljø mot forurensning og å redusere eksisterende forurensning, å redusere mengden av avfall og å fremme en bedre behandling av avfall. Loven skal sikre en forsvarlig miljøkvalitet, slik at forurensninger og avfall ikke fører til helseskade,

går ut over trivselen eller skader naturens evne til produksjon og selvfornyelse. Som forurensning regnes også noe som kan føre til at tidligere forurensning blir til økt skade eller ulempe, eller som sammen med visse miljøpåvirkninger, er eller kan bli til skade eller ulempe for miljøet. "Vanlig forurensning" fra blant annet "fiske, jordbruk og skogbruk m.v.," er tillatt etter forurensningsloven i den utstrekning det ikke er gitt særlige forskrifter om annet.

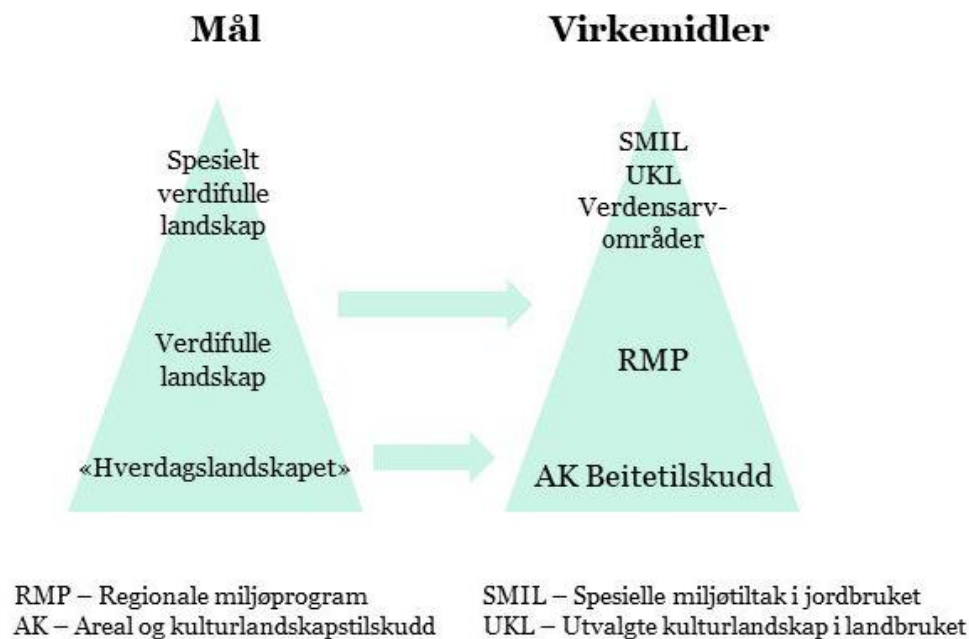
Klimaloven (KLD) Lov om klimamål (klimaloven) trådte i kraft 1. januar 2018. Loven skal fremme gjennomføring av Norges klimamål som ledd i omstilling til et lavutslippssamfunn i Norge i 2050.

Plan- og bygningsloven (KDD) er sentral innen kommunal planlegging og arealforvaltning. Den skal legge til rette for samordning av statlig, fylkeskommunal og kommunal virksomhet og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser, utbygging samt sikre estetiske hensyn. Loven er i første rekke styrende for fysiske inngrep, og er kommunenes viktigste verktøy for styring av arealbruk og bevaring av naturverdier og kulturhistoriske verdier.

4.2 Økonomiske virkemidler

Vilkår for tilskudd er tilpasset ut fra formål og miljøkvaliteter/miljøhensyn som skal ivaretas. Areal- og kulturlandskapstilskudd har et bredt formålsområde og (generelle) nasjonale kriterier som skal bidra til å skjømte, vedlikeholde og utvikle kulturlandskapet gjennom aktiv drift, og til å holde jordbruksareal i drift i samsvar med gjeldende landbrukspolitiske mål. Mer målrettede virkemidler brukes der det er behov for særlig innsats for å ivareta miljøhensyn, utover det som er forventet ved ordinær jordbruksdrift, og utforming av virkemidlene må bygge på kunnskap om ulikheter i driftsforhold, miljøutfordringer og prioriteringer. Regionale tilskudd er (i hovedsak) årlige miljøtiltak i driften med årlige tildelinger. Kommunevise tilskudd er i hovedsak engangsstøtte til investeringer og istandsetting.

Figuren under illustrerer hvordan tilpasningen av de ulike ordningene skal bidra til å nå ulike miljømål, eksemplifisert gjennom kulturlandskap.

Figur 6: Eksempel på ordninger for landskapspleie (kulturlandskap) Figuren viser et eksempel på hvordan miljømål og tilknyttede ordninger går fra å være generelle til mer spesielle. SMIL er en kommunal ordning for spesielle miljøtiltak i jordbruket, RMP er regionale miljøtilskudd og AK er nasjonalt areal- og kulturlandskapstilskudd.

Under presenteres ulike økonomiske virkemidler som ligger under Nasjonalt miljøprogram. Ordningene kan også ha tilhørende miljøkrav som forutsetning for å kunne motta tilskudd. Økonomiske miljøvirkemidler over Klima- og miljødepartementet sitt budsjett er også omtalt for å vise helheten av innsatsen rettet mot miljøtiltak i jordbruket.

4.2.1 Nasjonale tilskuddsordninger

Areal og kulturlandskapstilskudd: Formålet med arealtilskuddet er å bidra til å skjøtte, vedlikeholde og utvikle kulturlandskapet gjennom aktiv drift, og til å holde jordbruksareal i drift i samsvar med gjeldende landbrukspolitiske mål. Tilskuddet skal også bidra til å styrke og jevne ut inntektene mellom ulike produksjoner og mellom distrikt med varierende driftskostnader og avlingsnivå. Tilskuddet forvaltes som en del av produksjonstilskuddet i jordbruket.

Tilskudd for dyr på beite: Det er i dag to landsdekkende ordninger for dyr på beite. Et generelt beitetilskudd til dyr på beite (innmark og/eller utmark) og utmarksbeitetilskudd til dyr på utmarksbeite. Formålet med ordningene er å stimulere til pleie av kulturlandskap og å oppnå god utnyttelse av utmarksbeiteressursene. De nasjonale beitetilskuddene virker bredt og skal ivareta en kombinasjon av formål. Miljøeffektene oppstår ved å gi positive effekter fra beitedyr, samtidig som man sprer ressursutnyttelsen og dermed også eventuelle negative belastninger fra jordbruk. Beitebruk er viktig for å nå en rekke miljømål, særlig for kulturlandskap og biologisk mangfold.

Tilskudd til bevaringsverdige husdyrraser: Tilskudd til bevaringsverdige husdyrraser ble opprettet som nasjonal ordning i 2000. I 2016 ble den nasjonale tilskuddsordningen utvidet til også å omfatte sau, geit og hest av bevaringsverdige raser.

Tilskudd til økologisk landbruk: For å videreutvikle økologisk produksjon gis det ekstra areal- og husdyrtilskudd til produsenter som har lagt om eller er under omlegging til økologisk drift.

Tilskudd til utviklingstiltak innen økologisk jordbruk: Tilskuddet går til nasjonale prosjekter som bidrar til produksjon av økologisk mat som er etterspurt i markedet. Som følge av Jordbruksavtalen for 2023 er deler av midlene til øko-prosjekter overført til andre prosjektordninger. Tilskudd til utviklingstiltak innen økologisk jordbruk kan etter dette blant annet gis til: Prosjekter som bidrar til mer stabile leveranser av økologiske produkter som er etterspurt i markedet, tiltak som kan bidra til økt anvendelse av økologiske produkter og/eller økt norskandel i omsetningen av økologiske produkter, og prosjekter som bidrar til at gårdbrukere og gartnere kan tilpasse praksis til nytt EØS-regelverk. Mottakere av prosjektstøtten er primært FoU-organ, rådgivning og ulike organisasjoner. Prioriteringen av søknader som gis tilsagn om tilskudd vil avhenge av satsingsområder og budsjetttramme som vedtas ved årlige jordbruksoppgjør.

Tilskudd for levering av husdyrgjødsel til biogassanlegg: Det gis støtte til jordbruksforetak som har husdyr og leverer husdyrgjødsel til biogassanlegg. Leveransen kan gå til gårdsbaserte biogassanlegg, eller større sambehandlingsanlegg. På oppdrag evaluerte Østfoldforskning pilotordningen for tilskudd til levering av husdyrgjødsel til biogassproduksjon i 2019. I rapporten "Husdyrgjødsel til biogass" som ble levert til jordbruksoppgjøret 2020, er virkemidler for økt utnyttelse av husdyrgjødsel til biogassproduksjon gjennomgått.

Ordninger som forvaltes av Innovasjon Norge (IN) gir økonomisk støtte til investeringer knyttet til faste anlegg og tilhørende produksjonsutstyr for tradisjonelle jord- og husdyrproduksjoner, såkalt Investering og bedriftsutvikling i landbruket (IBU). Verdiskapingsprogrammet er en ordning for fornybar energi og teknologi i landbruket som skal stimulere landbruket til å produsere, bruke og levere fornybar energi. Programmet har tre satsingsområder: fornybar energi i landbruket, introduksjon av nye produksjonsteknologier og produksjon av brenselstis.

IN prioriterer prosjekter som gir økt matproduksjon der det er markedspotensial, prosjekter som bidrar til økt dyrevelferd og prosjekter med energi- og klimaeffektive løsninger, som for eksempel bruk av bioenergi og tre som byggematerialer. Hva som prioriteres tilpasses til en viss grad fylkene.

Klima- og miljøprogrammet: Klima- og miljøprogrammet er en ordning som gir støtte til prosjekter som retter seg mot jordbrukets klima- og miljøutfordringer. Mottakere av prosjektstøtten er primært FoU-organ, rådgivning og ulike organisasjoner. Prosjektene omfatter temaene klimagassutslipp, klimatilpasning, jord, forurensning, kulturlandskap, naturmangfold og relaterte utfordringer. Økt kunnskap om utfordringer og tiltak, effektive virkemidler for næringsutøvere, god kunnskapsoverføring fra forskning til praktisk jordbruk og oppdatert rådgivning overfor næringsutøvere er sentrale elementer. Programmet søker også gjennom prosjektene å synliggjøre jordbrukets miljøinnsats og produksjon av miljøgoder. Ny kunnskap i prosjektene skal raskt kunne implementeres i praktisk jordbruk.

Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler: Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler (2021-2025) fastsetter mål og tiltak for å redusere avhengigheten av plantevernmidler, og for å redusere risikoen for negative virkninger av bruken av plantevernmidler på helse og miljø. Hovedvekten av tiltakene i planen er rettet mot bruk av plantevernmidler i landbruket. Handlingsplanen skal bidra til ny kunnskap og til at kunnskapen tas i bruk både i og utenfor landbruket.

For å følge opp Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler, gis det prosjektstøtte til praktisk rettet kunnskapsutvikling, utredninger og informasjonstiltak som kan bidra til å nå målene for handlingsplanen. Sentrale tema er utvikling, utprøving og informasjon om integrert plantevern, informasjon og veiledning til næringsutøvere om bærekraftig bruk av plantevernmidler, samt økt kunnskap om plantevernmidler under norske forhold og hvordan plantevernmidler brukes i dag. Mottakere av prosjektstøtten er primært FoU-, rådgivnings- og andre virksomheter.

Tilskudd for genressurstiltak: Ordningen skal styrke arbeidet med å ta vare på, utvikle og sikre bærekraftig bruk av husdyr, plante og skogtregenetiske ressurser i jord- og skogbruket. Midlene brukes dels til driftsstøtte (museer, undervisningsinstitusjoner og raselag som ivaretar genressurser og som får støtte til aktiviteten) og dels til tidsavgrensede utviklingsprosjekter. Undervisnings- og forskningsinstitusjoner er en viktig mottaker av prosjektstøtte, men prosjektstøtte søkes og tildeles for øvrig også til interesseorganisasjoner og andre som på ulike måter arbeider med genressurser for mat og landbruk. I 2019 ble det publisert en nasjonal strategi for genetiske ressurser, og det utarbeides en tiltaksplan for bevaring av genetiske ressurser for mat og landbruk.

Forskningsmidler over jordbruksavtalen: Nasjonalt forvaltes midler til forskning, utredning og forprosjekter, som også kan gå til kunnskapsutvikling innenfor miljø- og klimaområdet.

4.2.2 Regionale tilskuddsordninger

4.2.2.1 Regionale miljøprogram

Hvert fylke har egne miljøprogram som skal gi en prioritering av innsatsen mot miljøutfordringene i fylket. Tiltakene blir forvaltet av fylkene gjennom Regionale miljøtilskudd. Programmene skal bidra til gjennomføring av miljøtiltak i jordbruket som er tilpasset regionale ulikheter i driftsforhold og miljøutfordringer. De regionale miljøprogrammene har tiltak med tilhørende tilskudd rettet mot foretak. Tiltakene er knyttet til målene i Nasjonalt miljøprogram og er fordelt på de 9 ulike miljøfaglige områdene, som vist under. Tilskuddet er rettighetsbasert og blir tildelt foretak i etterkant av at de har utført et tiltak. For nærmere beskrivelse av tiltakene, vises til «Nasjonale instruks om regionale miljøtilskudd i jordbruket» fastsatt av Landbruksdirektoratet juli 2022. I jordbruksavtalen 2022 er det fastsatt en nøkkel for fordeling av den fylkesvise rammen til de regionale miljøtilskuddene.

Kulturlandskap: Tiltakene skal bidra til å ivareta det kulturlandskapets særskilte miljøverdier utover det en oppnår gjennom nasjonale ordninger. Drift av bratt areal og drift av beitelag skal bidra til å opprettholde drift, mens beiting og slått av verdifulle jordbrukslandskap skal bidra til å ivareta mer spesielle kulturlandskapsverdier. Åkerholmer og gårdsdammer er særegne landskapselementer i kulturlandskapet som bør søkes ivaretatt, også av hensyn til biologisk mangfold.

Biologisk mangfold: Tiltakene skal bidra til å ivareta utvalgte og trua naturtyper, samt andre biologisk verdifulle arealer i jordbruket. De skal også tilrettelegge for beiting og hekking av fugl på jordbruksarealer.

Kulturminner og kulturmiljøer: Tiltakene skal bidra til å synliggjøre spor i landskapet etter tidligere tiders jordbruksdrift og bosetting, slik som gravminner og rydningsrøyser, samt til å opprettholde særskilte driftsformer som seterdrift.

Friluftsliv og tilgjengelighet: Tiltakene skal bidra til å ivareta allmenhetens tilgang til jordbrukets kulturlandskap ved å holde stier på jordbruksareal åpne.

Jord og jordhelse Tiltakene skal bidra til å forbedre jordhelsen gjennom å stimulere til økt biologisk mangfold i jordlivet, øke innholdet av organisk materiale (moldinnhold) og dermed lagring av karbon. Tiltakene er viktige med tanke på klimatilpasning og å senke atmosfærens innhold av klimagasser.

Avrenning til vann Tiltakene skal bidra til å redusere avrenning av næringsstoffer og partikler til vassdrag og kyst. Tiltakene er viktig for å oppnå målene etter vannforskriften.

Utslipp til luft: Tiltakene skal bidra til å redusere utslipp av ammoniakk og lystgass gjennom miljøvennlige gjødslingsmetoder. Tiltakene kan også være viktig for å redusere avrenning av næringsstoffer til vann.

Plantevern: Tiltakene skal bidra til å redusere bruk av kjemiske plantevernmidler gjennom alternativ ugrasbekjempelse.

Miljøavtale og klimarådgiving: Miljøavtale er et tiltak som skal bidra til å gi større miljøgevinst ved at foretak gjennomfører en kombinasjon av tiltak som gir god miljøeffekt. Klimarådgiving er et tiltak som skal bidra til at bonden får økt kunnskap om bedriftens klimaavtrykk og gi råd om kostnadseffektive tiltak for å redusere klimaavtrykket.

4.2.2.2 Rullering av regionale miljøprogram

De regionale miljøprogrammene skal rulleres hvert fjerde år. Ny programperiode for regionale miljøprogram skal iverksettes for 2023 og gjelde fram til 2026. I programmet skal det være en beskrivelse av miljøutfordringer i fylket og på bakgrunn av disse, prioriteringer for hvordan man vil følge opp med tiltak. Programmet skal også gi føringer for prioriteringer i de kommunale retningslinjene/ kommunale tiltaksstrategier for tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL-midler).

Landbruksdirektoratet har siden november 2018 utarbeidet en instruks som grunnlag for fylkesvise forskrifter for regionale miljøtilskudd. Instruksen er et ledd i oppfølging av utredninger som gjelder målretting og forenkling av de landbrukspolitiske virkemidlene. En felles instruks innebærer at det blir gitt bestemmelser for hvilke tiltak det kan søkes tilskudd for, og sentrale vilkår for tiltaket der det etter en miljøfaglig vurdering er nødvendig. Samtidig er det gitt en klar formålsangivelse for tiltakene. Dette gir en harmonisering på tvers av fylker som kan gjøre det enklere for søker å se hva tilskuddene blir gitt for. En felles instruks sikrer like bestemmelser for administrasjon og saksbehandling av ordningene.

Statsforvalteren skal gjennom arbeidet med miljøprogram styrke samhandlingen med kommunene på landbruksområdet. Dette skal de, som tidligere, gjøre ved å synliggjøre geografisk fordeling av tiltakene i Regionalt miljøprogram (RMP) og ved å bidra til at RMP følger opp med tilskudd til årlig skjøtsel og vedlikehold der kommunen har innvilget tilskudd til investeringer. Neste planperiode for RMP skal som tidligere angi retningslinjer for fordelingen av SMIL-midler til kommunene. Statsforvalteren skal også stimulere til felles satsinger på tvers av kommunegrensene.

4.2.2.3 Øvrige regionale ordninger

Tilskudd til regionale tilretteleggingstiltak i landbruket: Regionale tilretteleggingsmidler (RT) skal bidra til utvikling og fornying av det tradisjonelle landbruket og å understøtte utvikling av andre

landbruksbaserte næringer, herunder utvikling av økologisk jordbruk. Midlene går til utviklings- og kompetansehevende tiltak, samt mobiliseringstiltak. Aktuelle søkere er organisasjoner, institusjoner, kommuner og ulike former for samarbeidsorgan innen landbruk som skal utrede eller legge til rette for næringsutvikling. Fylkeskommunene forvalter midlene.

Områderettede ordninger: Fjellandbruket og Bærekraftig matproduksjon og landbruk i nord. Jordbruksavtalen 2022 videreførte den områdebaserte satsingen på fjellandbruket. Videre ble det besluttet en forsterket satsing på bærekraftig matproduksjon og landbruk i nord. Midlene forvaltes av fylkeskommunene.

Klima- og miljøprogrammet har fylkesvise midler som blir brukt til å finansiere regionale prosjekter og tiltak. Norsk Landbruksrådgivning (NLR), faglag og ulike andre organisasjoner er store mottakere av de regionale midlene. Se også omtale av Klima- og miljøprogrammet under nasjonale virkemidler.

4.2.3 Kommunale ordninger

Kommunene har en viktig rolle i miljøarbeidet innenfor jordbruket. De forvalter planlovverk og særlover for jordbruket og er vedtaksmyndighet for mange ulike økonomiske tilskuddsordninger. Kommunen er også vedtaksmyndighet for regionale miljøtilskudd og produksjonstilskudd.

Ansvar for forvaltningen av tilskudd til organisert beitebruk, Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, verdensarvområdene Vegaøyen og Vestnorsk fjordlandskap ble i forbindelse med regionreformen overført fra regionalt nivå til kommunene i 2020.

Tilskudd til tiltak i beiteområder gis for å legge til rette for best mulig utnyttelse av beite i utmark, redusere tap av dyr på utmarksbeite og fremme fellestiltak i beiteområdene. Foretak kan søke om tilskudd til både investeringstiltak og planleggings- og tilretteleggingstiltak i beiteområder.

Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) blir gitt som engangstilskudd til investeringer og vedlikehold. Formålet er å ivareta natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensning fra jordbruket, utover det som kan forventes gjennom vanlig jordbruksdrift. Ordningen skal gi en målrettet innsats med utgangspunkt i lokale behov, utfordringer og målsettinger. Det er kommunen som skal prioritere de miljøtiltakene som er best egnet i egen kommune.

Kommunene skal lage lokale retningslinjer der de beskriver miljøutfordringer og prioriterer tiltak i sin kommune, innenfor de rammene som fremgår av forskriften.

Tilskudd til å ivareta verneverdige bygninger og gammel kulturmark er de største postene innenfor tiltaksgruppen kulturlandskap, mens tilskudd til hydrotekniske anlegg er den viktigste gruppen av tiltak innen tiltaksgruppen forurensning. Tilskudd til restaurering og skjøtsel av kystlynghei, slåttemark og slåttemyr bidrar til ivaretagelse av disse utvalgte naturtypene i kulturlandskapet. Kulturlandskapstiltak gjennomføres ofte i samarbeid og med samfinansiering fra natur- og kulturmiljømyndighetene og Regionale miljøtilskudd.

Tilskudd til Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er en tverrfaglig, felles satsing mellom Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet. Satsingen skal sikre viktige verdier knyttet til landskap, biologisk mangfold, kulturminner og kulturmiljøer, herunder sikre langsiktig skjøtsel og drift. I denne satsingen har landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltningen gått sammen om å gi bonden og andre drivere i områdene tilskudd for å ta vare på kulturlandskapet. Arbeidet med å velge ut områder startet tilbake i 2009. I 2022 viser 49 områder mangfoldet av norske jordbrukslandskap, og ordningen utvides med to områder til i 2023.

Områdene skal gi en best mulig nasjonal representativitet med hensyn til landskapstyper, driftstilpasninger og geografisk spredning. De skal også gi allmennheten kunnskap og opplevelser om vår jordbrukshistorie, være en ressurs for verdiskaping for eier/bruker og referanseområder for forvaltning og forskning knyttet til tradisjonelle jordbrukslandskap. Tilskudd skal tildeles i henhold til forskrift og til planene for området.

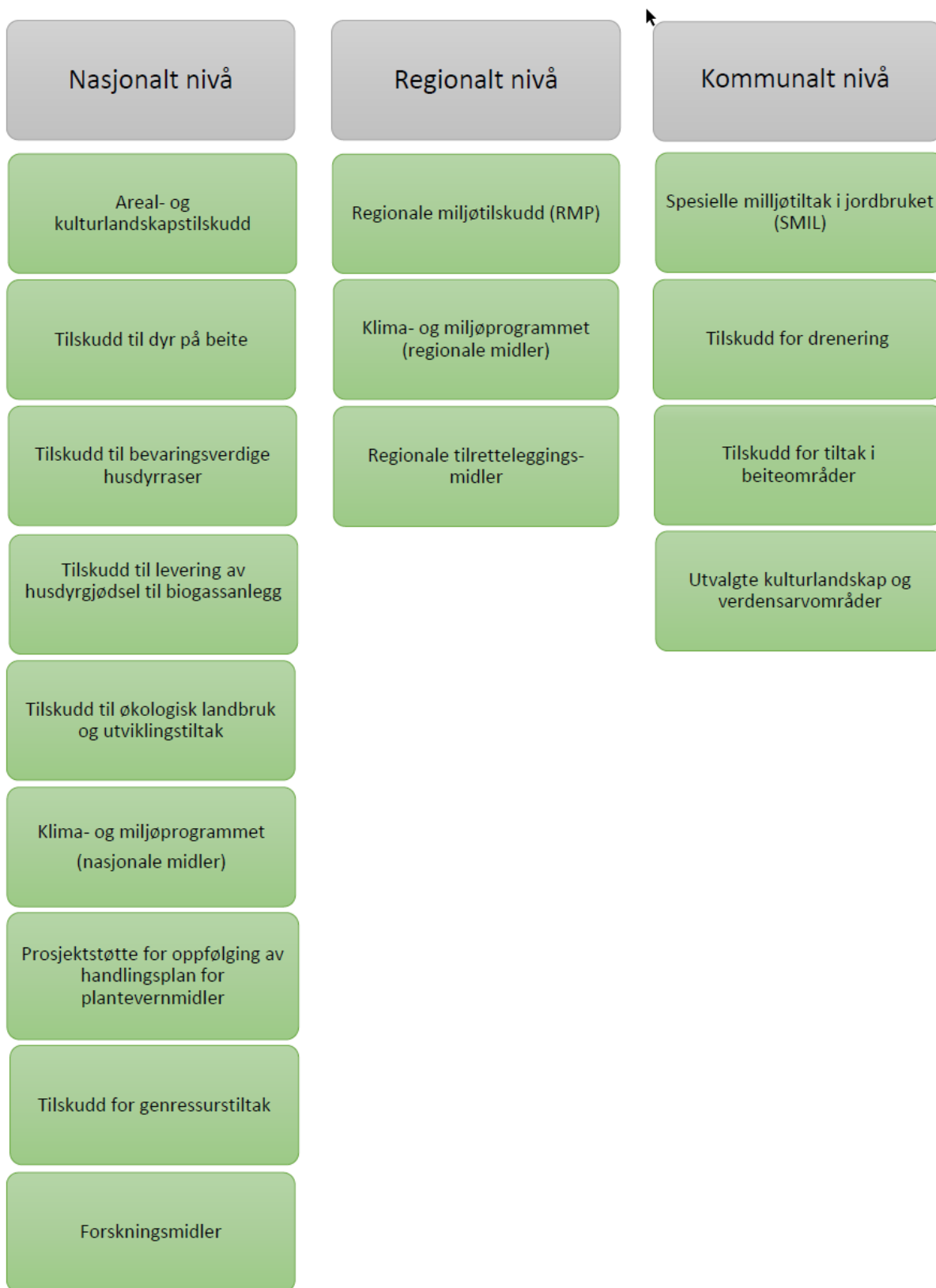
Tilskudd til tiltak i verdensarvområdene Vegaøyen og Vestnorsk fjordlandskap

For å styrke landbruket i to verdensarvområder har det siden 2008 vært en egen tilskuddsordning. På Vegaøyen på Helgelandskysten og i Vestnorsk fjordlandskap (Geirangerfjorden og Nærøyfjorden) er betydelige verdier knyttet til jordbrukets kulturlandskap, og hvor verdiene knyttet til verdensarvstatusen, i stor grad vil bli svekket hvis det aktive jordbruket avtar eller opphører. Norge har forpliktet seg internasjonalt til å ta vare på disse verdiene. Jordbruket har vært i tilbakegang i disse områdene og formålet med tilskuddene er å sikre fortsatt drift og skjøtsel. Tilskudd skal tildeles i henhold til forskrift, til planene for området, og skal ses i sammenheng med andre virkemidler i landbruks- og miljøforvaltningen.

I jordbruksavtalen 2022 ble det bestemt at verdensarven Røros Bergstad og Circumferensen skal innlemmes i landbrukets verdensarvordning.

Drenering: Drenering bidrar til å øke produktiviteten av arealene samt redusere miljøbelastningen per produsert enhet. Drenering av jord er et godt klimatilpasningstiltak som reduserer klimagassutslipp, spesielt utslipp av lystgass. I tillegg reduserer drenering faren for erosjon fra jordbruksarealer. Mindre jorderosjon betyr redusert tilførsler av næringsstoffer, plantevernmidler og partikler til vannforekomster, noe som bidrar til bedre vannkvalitet og vannmiljø. Automatisk fredede kulturminner i bakken kan være utsatt for skade og ødeleggelse ved drenering. Tilskuddet blir derfor gitt til foretak som drenerer et tidligere grøftet jordbruksareal eller planerte arealer. Det gis tilskudd til systematisk grøfting, profilering, omgraving på myr, usystematisk grøfting og avskjæringsgrøfting.

Skjematisk oversikt over økonomiske virkemidler i Nasjonalt miljøprogram

Figur 7: Figuren viser de ulike økonomiske virkemidlene med miljøformål i jordbruket og hvordan disse administreres på nasjonalt, regionalt eller kommunalt nivåer. Ordningene «tilskudd for tiltak i beiteområder» og «tilskudd for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket og verdensarvområder» er overført til kommunalt nivå.

4.3 Miljøvirkemidler i jordbruket forvaltet av Klima- og miljødepartementet (KLD)

Miljøforvaltningen sine virkemidler kan bidra til å nå målene i Nasjonalt miljøprogram. Under beskrives miljøvirkemidler som ikke er en del av Nasjonalt miljøprogram, men som forvaltes av miljøforvaltningen gjennom eget budsjett og lovverk, med tilsvarende formål. Midlene fra miljøforvaltningen og regionale miljøtilskudd kan i flere tilfeller virke sammen, for eksempel ved behov for skjøtsel av utvalgte naturtyper. Tilskuddene har ulike vilkår og nivå, men formålene ved ordningene er i stor grad like. Gjennomgangen av miljøvirkemidlene i 2015 viser til at områder med ansvarsdeling i forvaltningen der det gis tilskudd fra både LMD og KLD fungerer hensiktsmessig. Det jobbes videre med å samordne søknadsprosesser der både KLD og LMD har midler.

Det finnes flere virkemidler innenfor landbruks- og miljøforvaltningen som skal ivareta miljøverdier og som krever samarbeid og samordning mellom landbruks- og miljøforvaltningens virkemidler. For mange miljøtiltak på jordbruksareal kan en ikke oppnå fullfinansiering fra jordbrukets tilskuddsordninger, og det er ønskelig og nødvendig med medvirkning fra andre kilder, for eksempel i form av egeninnsats eller delfinansiering fra andre interessenter eller samarbeidsparter.

Samarbeidet om Utvalgte kulturlandskap i jordbruket (LMD, KLD, Landbruksdirektoratet, Riksantikvaren, Miljødirektoratet) er et godt eksempel på koordinering av ulike sektors økonomiske og juridiske virkemidler og innsats for øvrig. I denne ordningen samarbeider to departementer, tre direktorater og regional landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltning med kommuner, grunneiere og drivere. Denne satsingen viser hvordan helhetlig tilnærming til arbeidet med kulturlandskap, der flere myndigheter og forvaltningsnivå samarbeider om felles mål, kan være en relevant arbeidsform for andre miljøtema innenfor nasjonalt miljøprogram.

Verdifulle kulturlandskapsområder (KLD/Miljødirektoratet). Tilskudd til tiltak i kulturlandskapsområder som er registrert som verdifulle. Områdene som det kan søkes om tilskudd til står på en egen liste over prioriterte områder. Områdene i Utvalgte kulturlandskap i jordbruket har en egen tilskuddsordning og er ikke inkludert i lista. Formålet med ordningen er å bidra til bærekraftig forvaltning av kulturlandskap med høye naturmangfoldsverdier, og målgruppen er blant annet grunneiere, lag og foreninger på lokalt og regionalt nivå. Søknader om tilskudd til skjøtselstiltak som er forankret i en skjøtelses- eller tiltaksplan, vil bli prioritert. Der det er mulig, er det ønskelig at tiltakene samfinansieres med tilskudd til miljøtiltak i jordbruket.

Naturskjøtsel i verdensarvområder (KLD/Miljødirektoratet). Det bevilges midler til Vestnorsk fjordlandskap som forvaltes som et spleiselag og i samme søknads- og saksbehandlersystem som landbrukets verdensarvmidler. I tillegg blir det bevilget midler til Vegaøyen verdensarvområde. En betydelig andel av midlene benyttes til kulturlandskapsskjøtsel. Øvrige verdensarvmidler fra KLD forvaltes av Riksantikvaren Miljødirektoratet og fylkeskommunen (se omtale nedenfor).

Pollinerende insekter (KLD/Miljødirektoratet) Tilskudd for ivaretagelse av ville pollinerende insekter har som formål å sikre eller forbedre leveområdene til disse insektene. Aktuelle tiltak er skjøtsel og etablering av leveområder for insektene, bekjempelse av fremmede organismer, samt å tilpasse driftsformer i jordbruket.

Tilskudd til trua naturtyper og tilskudd til truede arter (KLD/Miljødirektoratet) er tilskuddsordninger som gis til skjøtsel som ivaretar utvalgte naturtyper, prioriterte arter og andre truede naturtyper og

arter. De åtte naturtypene som i dag har status som utvalgte naturtyper er kystlynghei, hule eiker, kalk-lindeskog, kalksjøer, slåttemark (inkludert lauveng), slåttemyr, olivinskog og åpen grunnlendt kalkmark. I tillegg gis det tilskudd til naturtypen høstingsskog. Trua naturtyper er naturtyper som står på norsk rødliste for naturtyper og som er i truetetskategori kritisk trua (CR), sterkt trua (EN) eller sårbar (VU). Disse utgjør 40 naturtyper. Det kan gis tilskudd til tiltak for å ta vare på truede arter og prioriterte arter.

Kulturminnefondet (KLD) Kulturminnefondet er en statlig tilskuddsordning og et lavterskeltilbud for private eiere av verneverdige kulturminner. Også frivillige lag og organisasjoner, enten de eier kulturminnene selv eller forvalter dem på vegne av andre, kan søke. Kulturminnefondet gir økonomisk støtte til bevaring av verneverdige kulturminner som bygninger, boliger, båter, hageanlegg og kulturlandskap, herunder verneverdige bygninger i landbruket.

Tilskudd til fredete kulturminner i privat eie (KLD/Riksantikvaren) Ordningen er særlig rettet mot vedlikehold og istandsetting av fredete kulturminner og kulturmiljø i privat eie, som bygninger, anlegg og kulturmiljøer, herunder også historiske grøntanlegg og landskap. Ordningen er aktuell for kulturminner og kulturmiljøer i landbruket. Halvparten av landets tolv fredete kulturmiljøer inneholder jordbrukslandskap. Riksantikvaren fordeler midlene via fylkeskommunen og Sametinget, som behandler søknadene.

Tilskudd til samiske kulturminner og kulturmiljøer (KLD/Riksantikvaren) Midlene er rettet mot private eiere og skal brukes til å vedlikehold, istandsetting, skjøtsel og formidling av samiske kulturminner og kulturmiljøer. Ordningen forvaltes av Sametinget.

Tilskudd til verdensarv (KLD/Riksantikvaren) skal medvirke til at skjøtsel, vedlikehold og istandsetting av kulturmiljø i de norske verdensarvstedene (med buffersoner) følger beste praksis og benyttes som ressurser i en bærekraftig samfunnsutvikling. Private inngår i målgruppen, sammen med bl.a. kommuner og organisasjoner. Tiltak i jordbrukslandskap inngår i områdene Vegaøyen, Vestnorsk fjordlandskap, Røros Bergstad og Circumferensen, samt i varslet buffersoner til Urnes stavkirke. Riksantikvaren fordeler midlene via fylkeskommunen og Sametinget, som behandler søknadene etter forskrift om Tilskudd til verdensarv.

Tilskudd til automatisk fredete og andre arkeologiske kulturminner (KLD/Riksantikvaren) Midlene dekker blant annet utgifter til arkeologiske undersøkelser ved mindre private tiltak. Målgruppen er private tiltakshavere, inkludert gårdbrukere for visse tiltakstyper (undersøkelser ved drenering og nydyrking).

Tilskudd til verdiskapingsarbeid på kulturminneområdet (KLD/Riksantikvaren) Ordningen er rettet mot å bruke kulturmiljø som ressurs, bidra til at kulturmiljøfeltet får en tydelig rolle i lokal og regional utvikling og samtidig forvalter kulturarven langsiktig. Det er mange eksempler på støtte til jordbruksrelaterte satsinger innen ordningen.

Vedlegg 1 Internasjonale avtaler, direktiver og konvensjoner

FNs bærekraftsmål: I 2015 vedtok FNs medlemsland 17 globale felles mål for en bærekraftig utvikling frem mot 2030. Målene representerer et globalt veikart for nasjonale og internasjonale tiltak, de gjelder for alle land og legger grunnlaget for en langsiktig og samstemt innsats. Matsikkerhet og bærekraftig landbruk spiller en viktig rolle blant målene, formulert i mål 2 som et mål om å «Utrydde sult, oppnå matsikkerhet og bedre ernæring, og fremme bærekraftig landbruk.» Flere delmål under mål 2 omhandler miljøutfordringer i landbruket knyttet til jord, vann, klima og biologisk mangfold. Dette gjenspeiler en økt anerkjennelse av koblingen mellom matsikkerhet og naturressursgrunnlaget, og betydningen av å møte miljøutfordringer i landbruket. Norge rapporterer årlig på arbeidet med å nå bærekraftsmålene.

FNs Klimakonvensjon (UNFCCC) (1992) er det sentrale rammeverket for internasjonalt samarbeid om å bekjempe klimaendringer og forberede tilpasninger til klimaendringer. Kyotoprotokollen (1997) fastsetter blant annet bindende og tallfestede utslippsforpliktelser for industriland.

Parisavtalen er en selvstendig rettslig bindende avtale som styrker det globale samarbeidet på klimaområdet og gjennomføringen av Klimakonvensjonen. Partene har satt seg som mål å (1) holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under to grader sammenliknet med førindustrielt nivå og tilstrebe å begrense temperaturstigningen til 1.5 grader celsius sammenliknet med førindustrielt nivå (2) øke evnen til å tilpasse seg klimaendringene og fremme klimarobusthet og en lavutslippsutvikling, på en måte som ikke setter matproduksjonen i fare (3) gjøre finansieringsstrømmer forenelig med en klimarobust lavutslippsutvikling.

Norge har ratifisert Parisavtalen og arbeider for å innfri forpliktelsene om å redusere nasjonale klimagassutslipp ved en felles gjennomføring med EU i perioden 2021–2030.

FNs klimapanel (IPCC) er en sentral bidragsyter til å systematisere kunnskapen om klima og landbruk. Analysene omfatter både det vitenskapelige grunnlaget, analyser av virkninger, tilpasninger og sårbarhet, samt tiltak og virkemidler for å redusere utslipp.

FNs kommisjon for genetiske ressurser for mat og landbruk (CGRFA) (1983). Kommisjonen er det eneste permanente mellomstatlige organet som spesifikt tar for seg biologisk mangfold for mat og landbruk. Målet er å oppnå internasjonal konsensus om politikk for bevaring og bærekraftig bruk av genetiske ressurser for mat og landbruk.

Gøteborgprotokollen om reduksjon av forsurende stoffer, overgjødning og bakkenært ozon (2005) og NEC-direktivet (Takdirektivet) regulerer landenes utslipp av svoveldioksid, nitrogenoksider, ammoniakk og flyktige organiske forbindelser. Gøteborgprotokollen er en protokoll under FN-konvensjonen om langtransportert grenseoverskridende luftforurensning. Det er satt begrensninger for utslipp fra 2010, og i tillegg er nye utslippsforpliktelser for 2020 vedtatt. Takdirektivet er innlemmet i EØS-avtalen og gir i hovedsak samme forpliktelser som Gøteborgprotokollen.

Det internasjonale naturpanelet (IPBES) er et internasjonalt samarbeid som skal styrke samspillet mellom forskning og forvaltning for å bidra til å hindre tap av biologisk mangfold og forringelse av økosystemtjenester.

Den internasjonale traktaten for plantegenetiske ressurser for mat og landbruk, Plantetraktaten (2004). Traktaten sikrer at plantegenetisk materiale fra genbanker over hele verden og genressurser fra planter i vill flora fortsatt er tilgjengelig for planteforedling. Traktaten sikrer også bønders

rettigheter til sine egne genressurser og at inntekter, teknologi, kunnskap og andre goder som oppstår ved bruk av genressursene blir rettferdig fordelt.

Konvensjonen om biologisk mangfold, CBD (1993) med Nagoya protokollen (2014) og Cartagena protokollen (2003). Formålet med konvensjonen om biologisk mangfold er tredelt: Å bevare det biologiske mangfoldet, sikre bærekraftig bruk av biologiske ressurser og en rimelig og rettferdig fordeling av fordelene som følger av utnyttelsen av genetiske ressurser. Partslandene er forpliktet til å utarbeide nasjonale strategier og handlingsplaner for iverksetting av konvensjonen nasjonalt. Norge fikk i 2015 en ny naturmangfoldmelding.

Nordsjøavtalene (fra 1987) omhandler blant annet reduksjon av næringssaltene fosfor og nitrogen til sårbare områder av Nordsjøen. Norge er i avtalen f.eks. forpliktet til å redusere utslippene av fosfor og nitrogen med 50 prosent i forhold til 1985-nivået langs kyststrekningen Lindesnes–Svenskegrensa. Målet for fosfor er nådd. Relevant for avrenning og biologisk mangfold.

Vanndirektivet (EUs rammedirektiv for vann) har som hovedmål å sikre beskyttelse og bærekraftig bruk av vannmiljøet, både vassdrag, grunnvann og kystvann. Det er innført i norsk rett gjennom vannforskriften som trådte i kraft 1. januar 2007 (se omtale i kapittel 2 «Juridiske virkemidler»).

Nitratdirektivet (EUs direktiv 91/676/EEC) fastsetter bestemmelser om beskyttelse av vann mot nitratforurensning fra landbrukskilder. Direktivet legger vekt på generelt god landbrukspraksis og spesielle handlingsprogrammer i nitratfølsomme områder. Norge har identifisert kystvannet i indre Oslofjord og i Glomma-estuariet som sårbare områder i henhold til nitratdirektivet.

Konvensjonen om bevaring av det marine miljø i Nordøst-Atlanteren (OSPAR) (1992) skal gjennomføre nødvendige tiltak for å beskytte og bevare økosystemene og naturmangfoldet i Nordøst-Atlanteren og skal ved behov arbeide for at marine områder som er vesentlig påvirket, blir tilbakeført til opprinnelig status. I tillegg til generelle bestemmelser, regulerer avtalen henholdsvis forurensning fra landbaserte kilder, dumping og forbrenning til havs, forurensning fra offshore-kilder, overvåking og biologisk mangfold. Avtalen legger også til rette for samarbeid om utvikling av programmer som skal kontrollere menneskelig aktivitet som påvirker naturen i området, med unntak av fiske. Relevant for biologisk mangfold og avrenning.

Rammedirektivet for bærekraftig bruk av pesticider (2009) er et Europaparlaments- og rådsdirektiv som setter mål og gir tiltak for bærekraftig bruk av plantevernmidler. Det inneholder blant annet bestemmelser om etablering av nasjonale handlingsplaner med mål, tiltak og tidsfrister, opplæring og informasjonstiltak, inspeksjon av spredeutstyr, beskyttelse av vannmiljø og drikkevann, bruk i følsomme områder (f.eks. offentlige arealer) og om forholdsregler for håndtering og oppbevaring.

Våtmarkskonvensjonen/Ramsarkonvensjonen (1975) om bevaring og fornuftig bruk av våtmarker gjennom lokale, nasjonale og globale tiltak og internasjonalt samarbeid, for å bidra til bærekraftig utvikling i hele verden. Medlemslandene forplikter seg blant annet til å forvalte internasjonalt viktige våtmarksområder (Ramsarområder) slik at deres økologiske funksjoner opprettholdes og sørge for fornuftig bruk ('wise use') av våtmarker generelt i forvaltning og arealplanlegging, herunder blant annet kartlegge og gjennomføre verneplaner for våtmarker. I tillegg til konvensjonen er det gitt retningslinjer for behandling av hensyn til arkeologiske kulturminner i myr/våtmarker.

Europarådets landskapskonvensjon (Europarådet 2000). Konvensjonen omfatter alle typer landskap, som by- og bygdelandskap, kyst- og fjellandskap, og handler både om verdifulle landskap, ordinære landskap og landskap som trenger reparasjon. Et viktig mål med konvensjonen er å styrke enkeltmenneskets og lokalsamfunnets medvirkning i arbeidet med planlegging, vern og forvaltning av landskap. Konvensjonen vektlegger sammenhengen mellom natur og kultur i landskapet. Målet er

ikke å hindre endring, men å påvirke endringene i ønsket retning. Partslandene er forpliktet til å følge opp på en rekke områder, som lovverk, sektorpolitikk, kunnskapsoppbygging, utdanning, bevisstgjøring, medvirkning, internasjonalt samarbeid

UNESCOs *konvensjon for vern av verdens kultur- og naturarv* (1972). Partslandene er forpliktet til å identifisere, verne, bevare, formidle og overføre til fremtidige generasjoner den del av verdensarven som måtte finnes på eget territorium. Med verdensarv menes kultur- og/eller naturarv som er av fremstående universell verdi sett fra et historisk, kunstnerisk, vitenskapelig eller estetisk synspunkt.

UNESCOs *konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven* (2003). Konvensjonen skal sikre tradisjonskunnskap og kunnskap om naturen og bruk av naturressurser. Immateriell kulturarv omfatter blant annet praksis, fremstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter som samfunn, grupper og enkeltpersoner anerkjenner som en del av sin kulturarv. Det omfatter blant annet kunnskap om kulturhistorie og bruk av naturressurser og tradisjonsbåren kunnskap, om håndverk, driftsmåter, skjøtsel og vedlikehold.

Bonnkonvensjonen om bevaring av trekkende ville dyr (1979). Konvensjonen arbeider blant annet gjennom listing av arter, hvor liste I forplikter partene til strengt vern for truede trekkende arter (i dag 134 arter) og liste II forplikter partene til å utvikle multilaterale avtaler for bevaring og forvaltning av disse artene (i overkant av 400 arter).

Bernkonvensjonen om vern av ville europeiske planter og dyr og deres naturlige leveområder (1986). Avtalen gjelder i første rekke vern av arter og områder som krever samarbeid mellom flere stater, og den legger særlig vekt på vern av truede og sårbare arter og dyrearter som vandrer over større områder.

Konvensjon om vern av Europas faste kulturminner, Granadakonvensjonen (Europarådet 1985). Konvensjonen omfatter bygninger, strukturer og områder av historisk, arkeologisk, kunstnerisk, sosial eller teknisk interesse. Partene forplikter seg blant annet til å etablere registre, overvåking og tilskuddsordninger for vedlikehold, samt å tilpasse gamle bygninger til nye bruksmåter og fremme opplæring i håndverk.

Konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven, Valettakonvensjonen/Maltakonvensjonen (Europarådet 1992). Avtalen fastslår bestemmelser og samarbeid for å beskytte den arkeologiske kulturarven i Europa og forplikter partene til å bevare spor etter mennesker fra alle forhistoriske og historiske epoker. En utfordring i Norge er manglende beskyttelse av etterreformatoriske arkeologiske kulturminner. Relevant for kulturminner og kulturmiljøer.

Rammekonvensjon om kulturminnenes rolle i samfunnet, Farokonvensjonen (Europarådet 2005/2011). Konvensjonen var nyskapende fordi den flytter perspektivet fra objekter til mennesker og samfunn. Et viktig element er at den innfører begrepet «kulturarvfellesskap» og understreker ulik fellesskap sin rett til å få sine kulturminner beskyttet. Dette kan være etniske eller religiøse grupper, men også andre typer fellesskap som har en felles kulturminnebestand. Relevant for kulturminner og kulturmiljø og kulturlandskap.

ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater (1989) omfatter urfolks rett til å bevare og videreutvikle sin egen kultur, og myndighetenes plikt til å treffe tiltak for å støtte dette arbeidet. Dette innebærer en anerkjennelse av urfolks ønske om å opprettholde og videreutvikle sin egen identitet, språk og religion, innen rammen av de statene de lever i. Konvensjonen har videre bestemmelser om blant annet landrettigheter, sysselsetting og arbeidsliv.

I tillegg til direkte miljøavtaler og konvensjoner, ligger det ulike rammer for jordbruksproduksjonen som også er relevant for miljøarbeidet.

WTO-avtalen er en folkerettslig bindende avtale der Norge har sagt seg villig til å bli bundet til de rettigheter og forpliktelser som WTOs medlemsland har blitt enige om.

Bruken av internstøtte rapporteres årlig til Landbrukskomiteen i WTO, med kategorisering av de ulike støtteordningene. Av den siste norske notifiseringen til WTO (2013), går det frem at AK-tilskudd, beitetilskudd, støtte til økologisk produksjon, støtte til verdensarvområdene og Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, regionale miljøtilskudd og spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) er definert til å oppfylle kriteriene for miljøstøtte. Det eksisterer så langt ingen rettspraksis for miljøvirkemidlene som rapporteres som miljøstøtte.

LANDBRUKSDIREKTORATET OSLO

POSTADRESSE:

Postboks 8140 Dep, 0033 Oslo

BESØKSADRESSE:

Stortingsgt. 28, 0161 Oslo

TELEFON: 78 60 60 00

E-POST: postmottak@landbruksdirektoratet.no

LANDBRUKSDIREKTORATET ALTA

BESØKSADRESSE:

Løkkeveien 111, 9510 Alta

www.landbruksdirektoratet.no
